

REȚEAUA ȘCOLARĂ ÎN VICARIATUL GRECO - CATOLIC HAȚEG ÎNTRE ANII 1849-1867

Camelia Elena Vulea

La începutul secolului al XIX-lea în atenția românilor s-a impus o problemă importantă și anume aceea a școlii, a ridicării nivelului de cultură al poporului. Pentru a desluși această problemă complexă, învățământul românesc din Transilvania impune studierea mai multor aspecte. Școala s-a aflat permanent în centrul preocupărilor mișcării naționale românești, constituind un reazem pentru cultivarea limbii române și progresul nației. În Transilvania, însă, cauza învățământului progresează lent în rândul românilor în condițiile în care autoritățile habsburgice încercau să-și mențină controlul asupra școlilor, iar nobilimea maghiară dorea să impună învățarea limbii maghiare de către toate naționalitățile conlocuitoare. În aceste condiții, pentru români funcționau școlile confesionale, într-un număr mult mai mic decât al celorlalte confesiuni.

Atât înainte cât și după 1848, școala a stat sub patronajul spiritual al bisericii. Deși măsurile luate au stârnit uneori critici, biserica a înțeles rolul școlii. Referindu-se la perioada de dinainte de 1848, Al. P. Ilarian este printre cei care critica ceea ce s-a făcut sau nu s-a făcut în domeniul școlii: "Episcopiile românești, nici în timpul mai recent, nu făcură mai nimic pentru ridicarea școalelor populare"¹. Dar, în acele vremuri, după cum spunea și N. Iorga, aproape că "unica formă de viață sufletească a popoarelor era cea religioasă"². După 1848 educația este privită ca cea dintâi preocupare a unei nații. Ridicarea gradului de cultură ar putea duce și la îmbunătățirea situației materiale a poporului. Școlii și culturii le revine un rol determinant în înlăturarea stării de înapoiere economică și socială a națiunii, iar entuziasmul popular pentru școală s-a făcut simțit.

În această perioadă a începuturilor, majoritatea școlilor nu aveau local propriu, ci își desfășurau activitatea în câte o casă din sat aflată într-o stare deplorabilă de cele mai multe ori. Dascălul nu avea o pregătire adecvată, iar funcția era deținută de la an la an de preot, diacon, cantor sau de vreun individ cu ceva carte. Cursurile se desfășurau cu intermitențe, iar școala nu avea nici cel mai modest suport material propriu. Școlile nu aveau nici o sursă de venituri proprii, fiind susținute de către săteni, motiv pentru care nici nu funcționau regulat, depinzând de situația materială și economică a comunității. Cu toate greutățile existente în extinderea învățământului, mai ales în mediul rural, această perioadă constituie un moment de referință în procesul de cuprindere a copiilor în școli. Acest proces s-a desfășurat și a fost influențat de două coordonate: pe de o parte politica școlară a curții de la Viena și a guvernului Transilvaniei, iar pe de altă parte dorința maselor largi de a accede la educație, de a-și însuși cel puțin noțiuni elementare.

Istoria școlarizării la nivelul comunităților sătene prezintă interes în această perioadă în care se înjghebează cele dintâi creații școlare, firave din toate punctele de vedere. Impresionează angajamentul satelor care, răspunzând unor impulsuri venite din afară sau din interior, achiziționează sau donează un teren pe seama școlii, ridică un modest local de școală, donează obligațiunile împrumutului de stat din 1854 și se obligă să asigure plata învățătorului, în bani, produse sau muncă. În Hațeg, ca în nici o altă parte poate, se regăsesc aceste eforturi dar, uneori, rezultatele se lasă așteptate. Învîingând piedici de tot felul, școala face primii săi pași și reușește să supraviețuiască datorită dăruirii cu care satele se implică în susținerea ei. Comunități mari și mici se lasă antrenate în eforturi ce par uneori să depășească cu mult posibilitățile lor reale.

Situația învățământului din Transilvania nu era una din cele mai bune, realitate surprinsă și de Timotei Cipariu care scria: "...Românul singur din toate popoarele Ardealului să nu zică ale Europei, e fără școli, fără învățători politici, fără foi scrise întru interesul lui. El e lipsit de aceste ajutoare, numai el nu știe calea cea oablă și dreaptă ce-l poate duce la îmbunătățirea soartei lui. El nu știe ce sunt acelea ce fac fericite pe celelalte popoare ale Europei. El ca și omul călător în țară străină, care nu știe drumul, și nu-și află om care să-i arate calea. Ca pruncul sărac lepădat în mijlocul calei, carele de toți se roagă și de puțini este ascultat"³.

¹ Al. P. Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. I, p. 167.

² I. Lupăș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, p. 32.

³ Gândirea pedagogică a generației de la 1848, București, 1968, p. 113.

Pomind de la general la particular, nici situația vicariatului de Hațeg nu este mai bună. Starea proastă în care se aflau școlile vicariatului este surprinsă de toate documentele: rapoarte și plângeri ale preoților, rapoarte ale vicarului, circulare episcopoești. Aceste realități sunt dezvăluite de preoții vicariatului în 30 noiembrie 1857⁴ când deplâng faptul că "în tot vicariatul Hațegului nefiind școli mai înalte" ei se află în imposibilitatea de a-și crește fiii "în școli mai înalte, precum cere binele vicariatului Hațeg, binele statului și al Bisericii, care au mare trebuință de oameni învățați și crescuți bine prin școli". Și vicarul Gavril Pop, în raportul nr. 491 din 7 decembrie 1857 prezintă episcopului "deplorândă stare a s(fintei) biserici și a școlilor noastre, care pentru miserele și nefavoritoriele lor giurstări pătimească mare daună și nu pot înainta"⁵. Starea culturală a românilor din Țara Hațegului, în acele vremuri, probabil că nu se deosebea prea mult de cea a românilor din alte părți ale Transilvaniei. Nu exista nici o școală, accesul la învățătură fiind permis numai copiilor nemeșilor și nobililor. I. Radu identifica cele mai vechi urme despre existența unei școli ce aparținea calvinilor și funcționa la sfârșitul secolului al XVI-lea⁶, la Hațeg. Tot aici, funcționa în secolul al XVIII-lea o școală romano-catolică, frecventată și de mulți români.

Hațegul, ca sediu vicarial, nu beneficiază de prezența unei școli românești. În 18 ianuarie 1810, în adresa către episcopul Bob, vicarul Țopa cerea aplicarea articolului 8 al diplomei leo-poldine referitoare la înființarea unei școli în Hațeg⁷, propunând ca loc grădina călugărilor franciscani⁸. Nici acestei cereri nu i s-a dat curs, deoarece Hațegul continua să rămână doar cu o școală nemțească. Mai târziu aceasta s-a împărțit în două: școala nemțească frecventată de băieții din Deva și Hunedoara și cea românească, numită națională, la care veneau băieții români. Această școală va face și obiectul interesului viitorului vicar Ștefan Moldovan. La 1830 învățător era Aron Sora, iar între 1832-1851 Nicolae Munteanu. Este și anul în care școala a încetat prin plecarea învățătorului, determinând începerea demersurilor vicarului Moldovan.

Situația ce caracteriza vicariatul în acea perioadă este elocvent descrisă chiar de către cel mai în drept să o facă, și anume, vicarul Șt. Moldovan care a avut respect pentru școală și pentru menirea sa. Definiție pentru eforturile pe care le va depune în următorii ani în favoarea cauzei școlare este memoriul din 19/31 august 1852, adresat guvernatorului Schwarzenberg⁹. Memoriul solicita înființarea unei școli pe seama românilor în Hațeg, invocând dispoziția împăratească din 17 noiembrie 1846, în urma căreia a demarat acțiunea de întemeiere de școli. Dar, dacă acest lucru se întâmpla în alte părți în schimb, în vicariatul său, la 40000 de oameni "în 60 de comunități mai mari și în 22 mai mici nu se afla nici una școală elementară".

În istoria fiecărui popor, deci și a poporului român, există oameni care și-au câștigat un statut privilegiat pe scara de valori spirituale ale neamului. Personalitate a secolului al XIX-lea, Ștefan Moldovan este unul dintre acești oameni prin activitatea susținută desfășurată în beneficiul școlii românești din Hațeg. A luptat pentru înființarea de școli elementare românești și a unei școli pentru pregătirea corespunzătoare a învățătorilor. După instalarea sa în Hațeg, el a depus stăruință în înființarea de școli populare, de care la venirea sa nu se afla nici una. A îndemnat preoții și sătenii să se îngrijească de asigurarea de localuri de școală și de plata învățătorilor. Are meritul de a fi înființat preparandia din Hațeg. Aceste inițiative și strădanii au făcut ca absolvenții acestei preparandii să contribuie la rândul lor la instruirea și educarea copiilor ardeleni.

Revenind, memoriul din 1852, ce solicita o școală românească în Hațeg, notează că: "Ba ce e mai cu durere aici în orașul Hațeg școala destinată română elementară este cuprinsă de Gendsarmi". Vicarul solicita bunăvoința guvernatorului în această problemă, deoarece școala trivială germană, al cărei învățător nu știa românește, nu corespunde. Învățătorul are 70 de ani și nu mai face față cu succes acestui post. Rezuma doleanțele în următoarele puncte:

- școala să se transforme în școală elementară unde limba de predare să fie limba poporului, adică limba română;

⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Hunedoara-Deva (în continuare DJANHD.), Fond Vicariatul Greco-Catolic Hațeg (Vic. Hațeg), dosar 1/1857, fila 21.

⁵ Ibidem, 1/1857, f. 25.

⁶ I. Radu, *Istoria Vicariatului Greco-Catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 141.

⁷ Se mai prevedea înființarea de școli la Alba Iulia și Făgăraș.

⁸ I. Radu, op.cit., p. 145.

⁹ Gh. Naghi, *Memoriile lui Ștefan Moldovan din 1852 și 1854 cu privire la școlile românești din Hațeg*, în "Sargetia", XIV, 1979, p. 429; I. Radu, op.cit., p. 146.

- recomanda pensionarea învățătorului Iosif Morîțiu "ca un om bătrân neputincios și ignorant de limba română să rămâie în o odihnă, cuvenindu-i-se și de altminterea a sa pensiune", subliniind lipsa de competență;

- în locul lui să fie ales "prin concurs" un alt învățător. "Iar școala numită română, care acum e locuită de gendarmi, să se dispună pe anii viitori să provadă de altă clasă de carele sunt pustii destule aici în Hațeg și să se deschidă pentru a doua și a treia clasă elementară, și la acesta să se rânduiască un alt învățător..." fiindcă "pe anul următor școlastic înființându-se, să servească de bază la alte școli mai înalte". Incheia cerând evacuarea jandarmilor și redarea clădirii circuitului școlar¹⁰. Amânarea rezolvării acestei probleme ar putea avea consecințe dintre cele mai nefaste, ducând la "o mare înapoiere a acestui ținut". Memoriul a dezvoltat o argumentație bazată, în esență, pe factorul educativ, încercând să reliefeze și posibilele urmări negative pentru monarhie care va fi privată de concursul unor oameni pregătiți în școli.

Gubernatorul remite memoriul episcopului din Blaj și magistratului din Hațeg cu recomandarea de a-i scoate pe jandarmi din casa cu destinație școlară. Episcopul îi recomanda lui Șt. Moldovan să nu intre în sfera politicului și să-și limiteze acțiunile, militând pentru moderație¹¹. Magistratul a răspuns că acea casă nu a fost școala națională, ci casă magistratuală și numai la porunca autorităților militare s-a folosit ca școală. Sinodul vicarial din 25 august/6 septembrie 1852 prilejuiește reluarea problemei, de data aceasta dezideratele fiind ale unei adunări românești și nu ale unei persoane particulare.

Datorită acțiunilor susținute desfășurate de români, autoritățile habsburgice s-au văzut nevoite să admită unele modificări. În școala nemțească s-a introdus limba română, iar pe durata verii, o oră pe zi, elevii vor învăța limba română. Dar, deschiderea unei școli naționale nu se aprobă¹². Vicarul nu a reușit să obțină transformarea școlii erariale din Hațeg în școală națională românească. Ceea ce a obținut era un pas important pe calea edificării unui învățământ românesc dar se oferea totuși foarte puțin românilor. Scopul unor asemenea acțiuni întreprinse de către autoritățile habsburgice era acela de a diminua demersurile românești.

Ștefan Moldovan nu se oprește însă în acest punct, elaborând mereu planuri de deschidere a cât mai multor școli. Problema școlară revine mereu în actualitate cu ocazia vizitelor canonice efectuate pe întreg cuprinsul vicariatului. Cauza școlară este concepută în relație cu dezideratul emancipării culturale și naționale a poporului român. În 25 august 1852 cu ocazia unei consfătuiri cu preoții, Șt. Moldovan precizează că: a) preoții sunt datori să lămurească poporul despre importanța școlii; b) să caute în sat o casă în care să se deschidă școala; c) să caute dascăl "căruia urmează să i se plătească de fiecare prunc un florin"; d) prevede obligativitatea pentru toți copiii între 6-12 ani să frecventeze școala "de la Sf. Mihail la Sf. Gheorghe"; e) copiii mai înstăriți să-și cumpere abecedare, iar pentru cei mai săraci "să se strângă milă"¹³. Atribuie în acest fel un rol mult mai complex preotului.

A căutat să colaboreze și cu autoritățile locale, să le cointereneze în susținerea școlilor. Astfel, consfătuirea din 16 aprilie 1853 de la Râușor s-a desfășurat în prezența juzilor și primarilor din subcerclul Pui¹⁴. Acum s-a elaborat un plan îndrăzneț ce prevedea înființarea a 10 școli în: Sălașul de sus, Mațești, Râu alb, Pui, Livadia, Vulcan, Uricanii de jos sau Mirleasa. Înființarea trebuia să respecte următoarele condiții: a) plata dascălului să se ridice la 300 fl. 12 stânjeni de lemne și locuință, obiectiv mai mult decât optimist; b) în 9 școli să se predea în română dar și limba germană, iar la Râu-Alb în germană și maghiară; c) anul școlar durează de la 1 septembrie până la 15 iulie; d) inspecția școlară aparține dregătoriei subcerclului care, împreună cu sinodul bisericesc, alege învățătorul și stabilește plata acestuia; e) nu se va face deosebire între unit și neunit, român sau maghiar. Răspunsul guvernului din 26 august 1853 este negativ.

Sinodul vicarial din 1 martie 1855 preconizează înființarea de școli în toate comunele mai mari, costurile urmând a fi suportate de către săteni. Se precizează că fiecare familie este datoră să dea material de construcție și 20 cr. m. c., iar în cazul în care suma se dovedea a fi insuficientă se va folosi și dobânda de pe un an a împrumutului de stat. Din această dobândă urma să se asigure plata dascălului

¹⁰ Gh. Naghi, op.cit., p. 425; I. Radu, op. cit., p. 146-147; N. Albu, op.cit., p. 131; Ioachim Lazăr, Din activitatea Preparandiei din Hațeg (1854-1857), în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie" (A.I.I.A.) Cluj, XXIV, 1989, p. 504-505.

¹¹ Gh. Naghi, op. cit., p. 426.

¹² I. Radu, op. cit., p. 426.

¹³ Ibidem, p. 149.

¹⁴ Ibidem, p. 150.

dar nu se preciza valoarea acesteia. Sinodul din 17 mai 1855 propune înființarea de școli comunale "iar nu deosebite confesionale" pentru "ca să se mai împuțineze ura religioasă"¹⁵. Prezentând starea deplorabilă a școlii românești, Șt. Moldovan cere împăratului ca din dobânda de 51908 fl. m. c. să se asigure plata dascălilor de pe sate iar, în cazul în care la Hațeg se va ridica școală normală sau gimnaziu unit, să se folosească și pentru plata învățătorului de aici. Problema constituirii unui fond școlar a fost abordată de sinodul din 12 ianuarie 1856. Deși, prin contracte, comunele au cedat acestui scop împrumutul de stat, locotenența transilvană a răspuns printr-o amânare¹⁶.

Demersurile sale le putem desprinde din actele vizitațiilor canonice, care surprind și starea școlii. Problema școlară revine obsesiv și îl împinge adeseori spre un optimism neîntemeiat pentru un viitor apropiat, validat însă mult mai târziu decât spera. Protocoalele menționează angajamentele satelor de a ridica școala dar până în anul următor comunitățile nici măcar nu reușesc să achiziționeze pământul pe care să se construiască școala. Situația se repetă de un an la altul, la nesfârșit, dar Ștefan Moldovan se dovedește a fi un pledant insistent și neobosit pentru cauza școlară. Situația este atât de gravă încât în multe documente nici măcar nu se precizează dacă într-o comunitate anume există sau nu școală, dacă preotul sau altcineva a ținut școală cu copiii. În cele mai multe cazuri este vorba de comunități mici și îndepărtate ceea ce, adeseori, presupune că nu s-a ținut școală deloc, sătenii nefiind în stare să ofere suportul material de care avea nevoie pentru a subzista. Acesta este motivul pentru care asemenea mici comunități au fost arondate la altele pentru ca copiii să poată primi o educație. Cazurile în care 2-3 sate se asociază pentru a putea întreține o școală și pe învățătorul acesteia sunt numeroase pe teritoriul vicariatului. S-ar putea spune chiar că este situația cea mai frecvent întâlnită. Pentru cauza școlilor populare nu precupește nici un efort, se adresează oficiilor politice cerând ajutor în mobilizarea satelor și adunarea banilor destinați școlii. În 22 februarie 1853 se adresează adjunctului comisarului subcercului Pui, Mărcuțiu Popescu, cerând ajutor pentru ridicarea școlii în Vulcan și Mierlesă deoarece "Școala și biserica sunt fundamentele fericirii popoarelor". Se adresează în aceeași problemă și guvernului în 3 februarie, precum și comisarului subcercului Pui¹⁷. Observații de genul "se va ridica școală la primăvară" revin obsesiv, dar trebuie privite cu rezervă în condițiile în care și în anul următor se întâlnește aceeași situație.

Cu ocazia vizitației din 23 noiembrie 1852, Ștefan Moldovan i-a convins pe locuitorii din Baru Mare să cumpere cu 200 fl. un loc pentru școală la care să vină și copiii din Baru Mic și Petros. Până la ridicarea școlii, locuitorul Bunea Gârbea a pus la dispoziție casa sa, învățător fiind preotul Ștefan Traian¹⁸. I. Radu susține că școala a început în iarna anului 1853, iar la 14 aprilie 1854 s-a ținut examen cu 40 de elevi¹⁹. Se pare însă că această comunitate nu și-a onorat promisiunea deoarece protocolul vizitației din 1855 precizează că nu exista pământ pe care să se edifice școala,²⁰ iar în 1856 preotul ținea școală în casa sa²¹.

În 13 decembrie 1854 vicarul Moldovan se adresează dregătoriei cercuale din Pui "în numele Dlui Isus Christos care a venit pe lume ca celor ce sunt în întunec și în umbra morții lumină să le aducă", pentru a-i obliga pe locuitorii din Baru Mare să facă contract cu preotul ca acesta să le fie și dascăl și să-și trimită copiii la școală. Rugarea se pare că a avut efect deoarece, în 1855,²² comuna l-a tocmnit ca învățător pe Istvan Manea cu plata 3 stânjeni de lemne și 4 de piatră. Insuficient însă, motiv pentru care și părăsește școala după ce reușise să adune materialul pentru ridicarea școlii. Plecarea învățătorului în 1856, a pus în sarcina preotului Ștefan Traian acest rol,²³ ceea ce face ca școala să funcționeze fără întrerupere. Există și unele cazuri fericite în care cauza școlară profită de pe urma ridicării bisericii,

¹⁵ Ibidem, p. 153.

¹⁶ Decretul din 26 iulie 1856, nr. 16985-1639; preciza să se aștepte până în 1859 când se va plăti ultima rată din împrumutul de stat și atunci să se redeschidă această problemă.

¹⁷ Pentru libertate și unitate națională: Documente hunedorene 1848-1920, București, 1990, p. 60.

¹⁸ I. Radu, op. cit., p. 170.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Gh. Naghi, Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldova privitor la Țara Hațegului la mijlocul secolului al XIX-lea, în "Sargetia" XX, 1986, p. 308-309.

²¹ Vic. Hațeg, 4/1856 f. 1.

²² Afirmație susținută de I. Radu dar neconfirmată de fondul arhivistic existent.

²³ Vic. Hațeg, 4/1856 f. 1.

materialele rămase fiind folosite în acest scop, așa cum s-a întâmplat la Bucova²⁴, unde în 1855 se deschide școala²⁵. Uneori se preconizează ridicarea școlii pe locul vechii biserici.

Situații diverse ni se înfățișează în cele 55 de parohii cu filialele lor, în 1855. Dintre acestea 11 parohii nu au pământ pe care să se ridice școala: Baru Mare cu filialele Baru Mic, Petros, Crivadia sat; Băiești; Cârnești; Ciula Mare cu Ciula Mica; Clopotiva; Densuș; Hațeg; Lunca Cemii cu Meria; Merișor cu Bănița și Rusești; Răchitova; Uricani cu Hobiceni²⁶. Tabloul este întregit de alte 14 parohii cu filialele lor care, din cauza greutăților, s-au asociat pentru a susține o școală: Paroșeni și Mațeșteni la Lupeni; Bărbătenii de sus și Mirleasa la Uricani; Vălioara și Boița la Ciula; Valea Lupului la Râu Bărbat; Totești și Pâclișa la Cârnești; Ștei cu Valea Fierului la Densuș; Sântămărie Orlea la Hațeg; Peștenișa și Hațegel la Peșteana; Ostrovel și Gureni la Râu de Mori; Mațești la Paroși; Hobița Grădiștei la Grădiște; Galați la Pui²⁷.

Locul unde va fi școala	Comunități asociate
Baru Mare	Baru Mic, Petros, Crivadia-sat
Râu-alb	Băiești, Vaidei
Bouțarul de Jos	Bouțarul de Sus
Ciula Mare	Ciula Mica, Valioara, Boița
Fărcădinul de Jos	Fărcădinul de Sus, Craguiș, Găuricea
Pui	Galați
Grădiște	Breazova, Hobița Grădiștei
Peșteana	Hațegel, Peștenișa
Livadia de Câmp	Livadia de Coastă
Paroș-Peștera	Mățești
Merișor	Bănița, Rusești
Râu de Mori	Ostrovel, Gureni, Suseni
Pâclișa	Cârnești, Totești
Râu Bărbat	Hobița, Uric, Valea Lupului
Densuș	Ștei, Valea Fierului
Valea Dăljii	Sibișel, Ohaba Sibișel
Uricani	Bărbătenii de Sus, Mirleasa, Hobiceni
Coroieșteni	Iscroni, Bărbătenii de Jos
Lupeni	Paroșeni, Mățeșteni
Pasul Vulcan	Crivadia Vulcan
Subcetate	Balomir

În șase cazuri s-au asociat câte patru parohii, în nouă cazuri câte trei și în șase cazuri câte două parohii. Există și comunități care preferă să ridice singure școala: Bucova, Clopotiva, Păucinești, Șerel, Coroiești. La Silvașul Superior întâlnim o situație mai aparte, fiind singura localitate unde se preconiza ridicarea unei școli comune pentru ortodocși și greco-catolici²⁸.

Statisticile pentru Transilvania nu surprind întotdeauna starea precară a școlii românești care, de multe ori, exista numai fictiv în statisticile oficiale. Unele sate reușesc să obțină loc pentru școală și o parte din materiale dar majoritatea nu au nici măcar locul. În aceste cazuri școala se ține fie într-o casă închiriată (Clopotiva), fie în casa parohială. Majoritatea acestor parohii s-au angajat să achiziționeze pământ pentru școală.

²⁴Gh. Naghi, op.cit., p. 310-311.

²⁵I. Radu, op.cit., p. 174-175.

²⁶Gh. Naghi, op.cit., p. 308-309, 311-315, 318-323; A. A. Rusu, Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului la mijlocul secolului al XIX-lea(II), în "Sargetia", XXI-XXIV, 1988-1991, p. 257-276.

²⁷Gh. Naghi, op.cit., p. 316-319, 324; A.A. Rusu, op.cit., p. 254, 263, 266, 268, 270-271, 273, 275.

²⁸A. A. Rusu, op.cit., p. 265.

Nu au pământ pentru școală în 1855		Au pământ pentru școală	
Parohia	Afiliate	Parohia	Afiliate
Baru Mare	Baru Mic, Petros, Crivadia sat	Bouțarul de jos	Bouțarul de sus
Băiești		Bucova	
Cârnești		Coroiești	
Ciula Mare	Ciula Mica	Fărcădinul de jos	Fărcădinul de sus, Craguiș, Găuricea
Clopotiva		Grădiște	Hobița Grădiștei, Breazova
Hațeg		Livadia de câmp	Livadia de Coastă
Lunca Cemii	Meria	Ostrov	Ostrovel
Densuș		Păucinești	
Răchitova		Peșteana	
Uricani	Hobiceni	Ponor	Ohaba Ponor
		Pui	Galați
		Râu Bărbat	Uric, Hobița, Valea Lupului
		Sălașul de jos	Sălașul de sus
		Șerel	
		Silvașul de sus	
		Silvașul de jos	
		Subcetate	Balomir
		Tuștea	
		Valea Dâljii	Sibișel, Ohaba Sibișel
		Zeicani	Poieni
		Coroieșteni	Iscroni, Bărbătenii de jos
		Lupeni	Paroșeni, Mateșteni
		Paroș Peștera	
		Câmpul lui Neag	
		Râu de Mori	Suseni, Gureni

Parohiile care reușiseră să cumpere pământ mai trebuiau să rezolve o problemă și anume, salarizarea învățătorului. Se întâlnesc și situații în care comunitățile se angajează în paralel să ridice și școala și biserica: Crivadia Vulcan, sau școala urmează să se ridice în cimitir sau pe locul bisericii vechi, din materialele și banii rămași de la edificarea celei noi. În Sălașul de sus s-a avansat ideea colaborării între ortodocși și uniți pentru susținerea școlii, la fel ca în Silvaș. O situație aparte apare în Crivadia Vulcan unde exista loc pentru școală și biserică dar ridicarea lor s-a amânat din cauza intervenției dregătoriei locale. Ideea nu a fost împărtășită deoarece exista teama că învățătorul ar putea solicita plata de la oficiul tricesimal local. În acest caz opera școlară a fost bulversată de atitudinea autorităților. La Râu Alb întâlnim o situație mai bună, deoarece exista locul pentru școală, donat de către fam. Banya, iar materialul de construcție este adunat. La Râu de Mori se pare că s-a ridicat școala și mai trebuie rezolvată problema salarizării învățătorului. Grădiștea are locul încă din 1852 dar școala se va ridica abia în 1864,²⁹ deși erau speranțe că se va deschide din noiembrie 1855. La fel și în Paroș-Peștera unde exista locul, precum și două odăi renovate care corespund scopului școlar.

Dintre cele 55 de comunități doar două au clădirea cu destinație școlară, iar pentru 13 se precizează că preotul ține școală în casa proprie. Doar pentru o singură comunitate apare numele celui ce va fi învățător. Starea materială precară este cauza pentru care satele nu sunt capabile să susțină mai mult cauza școlară. Dar ele se angajează cu însuflețire în acțiunea de constituire a unor fonduri școlare și de înzestrare a învățătorului și a școlii cu cele necesare. Chiar și acele angajamente repetate an de an că

²⁹ I. Radu, op.cit., p. 211-213.

vor ridica școala pot fi considerate manifestări ale dorinței de a contribui la progresul școlar. Precaritatea economiei face ca uneori satele să nu poată asigura plata învățătorului, promițând, în schimb, o bucată de pământ spre folosința acestuia.

Starea școlilor este din nou înfățișată cu ocazia vizitațiunii a 26 de parohii, în 1856³⁰. Realitatea este asemănătoare celei din anul precedent, iar demersurile sale au fost intensificate și dublate de o serie de argumente, între care își găsesc loc întunecimea poporului și nevoia de a i se oferi o instrucție, motivul rușinii față de celelalte confesiuni ale Transilvaniei. El cere comunităților să remedieze această situație dar, în același timp, surprinde o economie precară ce nu putea asigura veniturile necesare. Satele nu au abdicat de la cauza școlară dar situația materială și gradul de cultură le împiedică adeseori să contribuie cu adevărat la progresul școlar. Entuziasmul îi anima pe oameni ca și anii precedenți dar realitatea vorbește de la sine. Se continuă eforturile în vederea constituirii unor fonduri cu destinație școlară, dar protocolul nu menționează, pentru nici o comunitate vizitată, faptul că s-ar fi ridicat școala. Doar repetarea aceluiași angajament, devenit rutină, că se va ridica școala. Doar în Bucova situația este oarecum schimbată deoarece se precizează că locuitorii se pregătesc să edifice școala, fără a se prezenta dovezi concrete în acest sens³¹. Protocolul înregistrează o situație nedorită și anume faptul că majoritatea școlilor ce funcționează nu au personal didactic calificat, învățător fiind preotul.

Însă, acest raport nu cuprinde toate parohiile vicariatului și, prin urmare, oferă doar o imagine de ansamblu. În condițiile în care se precizează că au fost alese parohiile cu o situație mai grea,³² se poate presupune că celelalte parohii se situează mai bine. Raportul menționează totuși că în Păucinești a început să se construiască școala,³³ iar în Bucova, Bouțarul de Jos și de Sus se va purcede în curând la lucru, toate condițiile fiind îndeplinite³⁴. Cele două Bouțare se pare că au o situație mai bună, deoarece I. Radu menționează că în cel de jos a existat o tentativă de se ține școală încă din 1830, iar în cel de sus construcția școlii a început în 1856, fiind menționat un învățător³⁵. Între 1866-1890 cele două Bouțare au avut aceeași școală. O rază mică de lumină în comparație cu ce se confrunta vicariatul. În majoritatea satelor nici măcar nu se ține școală.

Fără îndoială însă că cea mai mare realizare a vicarului Ștefan Moldovan a fost deschiderea preparandiei de la Hațeg. Chiar dacă nu a reușit să înființeze o școală populară în Hațeg, meritele sale sunt incontestabile. Documentele ulterioare nu mai vin să confirme dacă s-au mai construit sau nu școli dar este evident că numărul lor a crescut din moment ce vicarul Gavril Pop, urmașul său, era în măsură să solicite în 9 decembrie 1858, 100 de Abecedare, 30 de Catehisme și 50 de Istории biblice³⁶.

Informații despre evoluția școlară a vicariatului ne oferă fostul vicar de Hațeg Iacob Radu. Deși ar trebui să scrie în cunoștință de cauză, unele neconcordanțe cu materialul de arhivă ridică semne de întrebare asupra veridicității spuselor sale. Comparația între cele două categorii de surse evidențiază numeroase diferențe ce vor fi semnalate în continuare, acordându-se prioritate materialului de arhivă. În total, între 1852-1858 el înregistrează funcționarea a 30 de școli ce au cunoscut și perioade de oprire a activității. Informațiile concordă în cazul următoarelor parohii în care nu s-a ținut școală: Băiești, Câmpul lui Neag,³⁷ Densuș, Mațești, Uricani, dar și în privința unor școli aflate în funcțiune în: Bouțarul de Sus,³⁸ Bucova,³⁹ Grădiște, Livadia de Câmp, Lunca Cernei, Ostrov, Păucinești, Pui, Râu Alb, Râu de Mori, Sântămărie Orlea, Șerel, Subcetate, Totești.

În Ciula Mare aflăm că școala a început încă din 1818 când învățător era Petru Stoicovici. După moartea lui nu mai există dovezi despre existența școlii până în 1857 când s-a deschis școala centrală și pentru comunele Ciula Mica, Vălioara și Boița,⁴⁰ informație verificată de documentele de mai târziu. Învățător este Ștefan Pop, absolvent al preparandiei din Hațeg. La Clopotiva în 1856 s-ar fi ridicat școală

³⁰ Vic. Hațeg, 4/1856 f. 1-3.

³¹ Ibidem, f. 1.

³² Ibidem, f. 4.

³³ Ibidem, f. 3.

³⁴ Ibidem.

³⁵ I. Radu, op. cit., p. 172-173.

³⁶ Vic. Hațeg, 4/1856 f. 1.

³⁷ Se precizează că se va ridica școală.

³⁸ Există locul și se lucra la școală.

³⁹ În 1855 se va ridica școala din lemnele rămase de la biserică. Informația se repetă și în 1856 și e confirmată de documente.

⁴⁰ I. Radu, op. cit., p. 182-183.

de piatră⁴¹, dar protocolul vizitațiunii canonice din 1856 nu o înregistrează⁴². Școală s-a ținut însă din 1855 de către preotul George Casian dar foarte neregulat. E urmat în 1856 de Antoniu Poganu iar din 1858 de Ioan Popescu. Situația este asemănătoare în Coroișteni,⁴³ unde preotul ține școală în casa sa din 1851, între 1857-1859 existând un învățător calificat, absolvent al preparandiei din Hațeg. Aici în 1860 s-a deschis școală comună cu Iscroni, având același învățător.

O încercare de organizare a școlii s-a făcut încă din 1853 la Coroiști⁴⁴ unde a fost numit învățător Lencicu Oneasă⁴⁵. Acesta însă nu și-a făcut datoria, profitând doar de privilegiul scutirii de armată. Nu exista edificiu școlar, preotul din 1855-1856 înregistrând doar promisiunea de a se ridica școala. Situația nu diferă foarte mult în Densuș⁴⁶. Încă din 1852, Șt. Moldovan îi îndeamnă pe oameni să procure pământ, dar date sigure despre școală ne parvin doar din 1862. Este anul în care curatorul, conform lui I. Radu, cere protopretorelui Silvasi Lazlo din Bretea să dea bisericii locul unde fusese cazarma militară pentru a se zidi școala. Dar aceasta se va ridica abia în 1864, din lemn, fără ca documentele să o confirme.

În 1853 se deschide școala și în Livadia dar nu se cunoaște numele învățătorului⁴⁷. La Râu Alb în 1853 s-a deschis școala, iar mai târziu și școala grănicerească, transformată în școală comună, frecventată și de copiii din Vaidei și Coroiști⁴⁸. La fel în Silvașul de Jos, unde în 1831 se ținea școală, fiind comună grănicerească⁴⁹. La Galați, încă din 1852, Șt. Moldovan îi îndemna pe oameni să se unească cu Pui, ceea ce s-a făcut în 1855 și apoi în 1860. În 1857 preotul Ștefan Suciuc este cel ce ține școală. La Grădiște I. Radu notează ca s-a donat loc de școală,⁵⁰ în timp ce Șt. Moldovan menționează că locul a fost cumpărat⁵¹. Școala s-a ridicat abia în 1864 dar se ține din 1855. În Țuștea protocolul din 1855 reține faptul că funcția de învățător era exercitată de către cantor, iar I. Radu susține că școala a început doar în 1858.

Din 1850-1852 s-a ținut școală în Cârnești, învățător fiind Ștefan Barbescu,⁵² întrerupându-se între 1852-1856, fără ca protocolul să o amintească. Același autor ne spune că în acest an a fost numit ca învățător un absolvent al preparandiei din Hațeg, Moise Crăciunescu care, după 1856, pe timpul verii ținea școală cu copiii în biserică, iar iarna în casa preotului. În Fărcădinul de Sus școala se ținea din 1856, iar în Galați din 1857 de către cantor sau preot în casele proprii,⁵³ iar mai târziu în case închiriate. La fel și în Subcetate, între 1824-1888. La început dura doar 6 săptămâni/an, și abia din 1852 s-a ținut regulat în casa preotului. În 24 aprilie 1853 s-a ținut primul examen cu copiii. Între 1846-1848 la Uricani a ținut școală un dascăl din România, pentru ca între 1849-1859 să nu mai funcționeze⁵⁴.

Aceste școli administrate de biserică se aflau într-o stare proastă. Lipseau dascălii laici, lucru ușor de explicat în condițiile în care această profesie oferea puține atracții tinerilor. De salarii regulate nu se auzise, iar învățătorii erau la discreția comunităților care hotărau remunerația acestuia. Între 1850-1859 școlile au funcționat cu intermițente determinate de diferite motive, fie din lipsa învățătorului sau a localului de școală, fie din încăpățănarea locuitorilor care nu înțelegeau să spijine școala. Local de școală se cunoaște că a existat în Râu Alb, Paroș Peștera, Râu de Mori, Clopotiva, Păucinești, Bucova ridicate mai ales după 1855-1856, dar școală s-a ținut și în alte comune. Au fost și școli care au funcționat o anumită perioadă iar apoi s-au afiliat alteia: Peșteana, Paroș-Peștera. Anul 1857 a marcat semnarea a 17 contracte între comune și învățători fără a se spune ceva despre numele acestora sau despre starea edificiilor școlare⁵⁵. În același an a început ridicarea școlii din Sălașul de Jos⁵⁶.

⁴¹ Ibidem, p. 186.

⁴² Vic. Hațeg, 4/1856 f. 1.

⁴³ I. Radu, op. cit., p. 187.

⁴⁴ Ibidem, p. 188.

⁴⁵ Gh. Naghi, op. cit., p. 314.

⁴⁶ I. Radu, op. cit., p. 202.

⁴⁷ Ibidem, p. 246-247.

⁴⁸ Ibidem, p. 299-300.

⁴⁹ Ibidem, p. 322-323.

⁵⁰ Ibidem, p. 211-213.

⁵¹ Gh. Naghi, op. cit., p. 317.

⁵² I. Radu, op. cit., p. 180.

⁵³ Ibidem, p. 205-206; 208-209.

⁵⁴ Ibidem, p. 328-329, 335-336.

⁵⁵ Vic. Hațeg, 2/1857 f. 58.

⁵⁶ Ibidem, 3/1857 f. 22.

Absolutismul a adus cu sine obligația pentru fiecare sat de a avea o școală, ceea ce s-a încercat a se face dar cu mari eforturi. Ridicarea de școli este cu atât mai lăudabilă cu cât a trebuit să înfrunte și piedicile venite din partea unor funcționari locali. Dar cauza școlară progresează peste aceste dificultăți, iar comunitățile sătești se angajează tot mai mult în educația copiilor. Stau mărturie actele de donație. În 1859 comunele⁵⁷ Băiești, Bouțarul de Jos, Bucova, Barul Mare și Mic, Coroești, Ciula Mare și Mică, Cămești, Densuș, Grădiște, Hațeg, Hațiegel, Hobița Grădiștei, Lunca Cernii, Mațiești, Ostrov, Ostrovel, Poieni, Peșteana, Paroș-Peștera, Răchitova, Sălașul de Jos, Șerel, Valea Lupului, Vaidei, Valea Dăljii, Zeicani, Ponor cedează jumătate din împrumutul statului pe seama școlilor locale și jumătate pentru proiectul înființării unei școli centrale normale în Hațeg.

În lumina acestor date se poate aprecia în mod pozitiv activitatea vicarului Șt. Moldovan în domeniul școlar. El a pus bazele acestor demersuri ce vor fi continuate de către urmașii săi dar nu la aceeași scară. Vor fi alte vremuri, cu alte legiuri care uneori au favorizat școala românească alteori nu. După numirea sa la Lugoj nu a abandonat opera începută la Hațeg, străduindu-se să ofere soluții și sugestii pentru unele probleme ale vicariatului. Ascendentalul remarcabil al școlii din vicariat din timpul păstoririi sale nu poate fi contestat, deși și-ar fi dorit să realizeze mai mult.

După 1858, în paralel cu încercările de a redeschide preparandia, ierarhia greco-catolică a vicariatului și-a îndreptat atenția asupra școlii triviale și a celei naționale din Hațeg. Corespondența este vastă, sunt puse în lucru o serie de argumente și motivații menite să justifice dreptul greco-catolicilor de a primi școala triviale, susținând acordarea școlii naționale ortodocșilor. Demersurile în această problemă s-au întins pe mai mulți ani, preocupându-i pe vicarii Gavril Pop și Petru Pop dar și pe canonicul Ștefan Moldovan. Aceștia se adresează mereu episcopiei cerând intervenția pe lângă guvern în soluționarea favorabilă a problemei, considerându-se îndreptățiți să desfășoare aceste acțiuni. Primul care pune problema școlii triviale și cedării ei greco-catolicilor a fost vicarul Gavril Pop⁵⁸. Se încerca organizarea unei școli populare "mai înalte" pentru "creșterea tinerimei romane greco-catolice" căci, neavând altă școală aceasta "va rămâne proastă fără învățătură religioasă" sau va fi nevoită să meargă la școala neuniților, alternativă care apare mult mai înspăimântătoare.

Anul 1858 nu mai aduce alte demersuri dar acestea sunt reluate cu mai multă vigoare în anul următor. Se acționează pe lângă autorități, pe lângă pretura din Hațeg și chiar pe lângă Ministerul cultelor și instrucțiunii. În 4 mai 1859 nr. 178 pretura din Hațeg solicita vicarului informații detaliate referitoare la școală: cine a construit-o și care confesiune a contribuit mai mult la edificarea școlii⁵⁹. Cel care oferă răspunsul este Șt. Moldovan, argumentele lui fiind reluate și dezvoltate și de către vicarul Gavril Pop⁶⁰. Adresându-se ministrului cultelor, Șt. Moldovan cere școala triviale pentru uniți din următoarele motive: a) în anul 1786 când s-a construit școala de către regimentul de graniță românesc, majoritatea grănicerilor erau greco-catolici. Chiar dacă mai târziu multe familii au părăsit unirea, majoritatea celorlalte comunități grănicerești au rămas unite; b) din 1786 până azi (73 ani) școala a avut caracter catolic, sub protecția grănicerilor și a guvernului catolic; c) în Hațeg au existat și romano-catolici și de confesiune helvetică care, laolaltă întreceau numărul uniților și ar fi avut dreptul la pământul pe care s-a ridicat școala. Dar romano-catolicii au renunțat la aceste drepturi în favoarea uniților, iar helveții nu au formulat o asemenea pretenție. În aceste condiții este drept ca școala să revină uniților; c) romano-catolicii, reformații și neuniții din Hațeg au azi fiecare propriile școli confesionale, bine organizate, prevăzute cu venituri, numai greco-catolicii au doar școala triviale erarială care a fost școală centrală pentru regimentele grănicerești; d) în Hațeg a mai existat o școală numită națională pentru orășenii români dar care în 1852, după desființarea regimentelor de graniță, s-a închis și acum este reședința jandarmilor care plătesc chirie. Consideră că la această școală au dreptul neuniții din Hațeg. Intervine apoi argumentul numărului. Dar pentru că elevii greco-catolici și neuniți erau în număr de 44 de fiecare parte, se apelează la caracterul catolic adăugând și pe cei 22 de elevi romano-catolici deși mai sus se arăta că aceștia renunțaseră la această școală.

Se face referire și la argumentele ortodocșilor care pretind că școala trebuie să le revină pentru că e aproape de biserica lor, realitate contestată. Se mai arată apoi că școala a fost construită în 1786 iar biserica ortodoxă abia în 1826 iar după aceea prin "viclenie" greco-catolicii au fost atrași la neunire. În

⁵⁷ Ibidem, 2/1859 f. 3.

⁵⁸ Ibidem, 2/1858 f. 28-29.

⁵⁹ Ibidem, 2/1859 f. 97, 98-99.

⁶⁰ Ibidem, f. 90-91, 112-113.

opозиție cu modul de a acționa al ortodocșilor se arată că greco-catolicii nu au scos alte confesiuni din propria școală. Argumentația se prelungește, precizându-se că ortodocșii au primit școala erarială de la Dobra iar dacă ar primi-o și pe cea din Hațeg ar avea două în timp ce pentru cele 42.750 de suflete greco-catolice nu ar exista nici o școală.

Se adaugă pericolul decăderii vicariatului prin lipsa hranei spirituale și faptul că greco-catolicii din Hațeg sunt "de toate părțile încungiurați cu neuniții în masă compactă". Acest aspect este exploatat de fiecare dată până la saturație, limbajul având rolul de a contura chiar imaginea unei comunități asediate de rău din toate părțile. Mai este invocată și diploma leopoldină din 19 martie 1701 care prevedea înființarea unei școli greco-catolice în Hațeg. Școala devine astfel punctul de alegere între scăderea sau înaintarea religiei catolice. Pentru a întări argumentul numărului, în 3 mai 1859, vicarul G. Pop îi cere învățătorului Petru Leluțiu să realizeze o statistică a elevilor⁶¹. Acesta răspunde în 4 mai 1859 că în școală sunt 11 elevi greco-catolici și 11 romano-catolici din Hațeg, 28 de greco-catolici și 13 romano-catolici din ținutul Hațegului, la care se mai adaugă 5 elevi greco-catolici care au încetat să mai frecventeze școala. Pe baza acestei statistici și reluând argumentele lui Șt. Moldovan, G. Pop se adresează episcopului în 4 mai 1859⁶². Solicitând ajutor în problema școlii, vicarul se raportează mai mult la comunitatea ortodoxă din ținutul Hațegului notând, printre altele, că dacă școala s-ar da "confesiunii schismatice", atunci sfânta unire se pune în pericol mai ales că neuniții, prin legea lor, sunt opriți de a învăța la un loc cu uniții. Se creaa pericolul ca uniții să treacă la schismatici. Dacă școala ar reveni greco-catolicilor aceștia ar permite accesul și altor confesiuni, fără a trece cu vederea faptul că grănicerii ar fi nedreptățiți dacă ortodocșii ar primi școala. Se revine mereu asupra faptului că aceștia au o situație mai bună decât greco-catolicii și mai multe școli.

Continuă eforturile de a convinge comunele să cedeze venitul din arenda cârciumăritului pe trei luni și veniturile pășunatului pe tot anul în scopul organizării unei școli centrale în Hațeg⁶³. Atât G. Pop cât și parohul secundar al Hațegului, Atanasie Filip, solicita constituirea unui fond care să asigure deschiderea și funcționarea ei. Solicita acordarea dreptului ca Hațegul, pe lângă cele două târguri existente deja, să aibă dreptul să mai organizeze încă două și să se repartizeze școala trivială. Cu fondurile rămase de la preparandie să se constituie fondul școlar necesar care să fie administrat de o comisie numită de guvern. Această școală centrală cu 4 clase era necesară pentru ca elevii ce au studiat la școlile populare de la sate să poată să-și continue studiile⁶⁴. Era concepută sub forma unui mic gimnaziu cu patru clase ce urmau să funcționeze în clădirea școlii triviale, în fosta locuință a maiorului, căpitanului și a medicului regimentului, toate clădirile fiind ridicate de către grăniceri⁶⁵. Așa cum am arătat mai sus comunele au răspuns la acest apel, astfel încât Șt. Moldovan putea să intervină la episcopie în favoarea acestui demers, înaintând contractele prin care oamenii se obligă să dea toată sau o parte din dobânda împrumutului de stat⁶⁶.

Această luptă a fost una cu scadență îndelungată, deoarece nici anul 1859 nu aduce vreo soluționare a problemei, iar încercările și intervențiile continuă. G. Pop, în 12 martie 1860 cere episcopiei urgentarea problemei mai ales că pretorele din Hațeg încearcă să-i convingă pe oameni să nu mai dea împrumutul statului pentru școală,⁶⁷ impunându-se o intervenție pe lângă guvern pentru a-l opri pe acesta. Dacă dorește "fericirea tinerimei noastre de pe aici prin școli", episcopul este rugat să întetească demersurile pe lângă guvern. Pentru a convinge autoritățile că această acțiune se bucură de sprijinul popular și nu este o inițiativă particulară, în 15 august 1860 vicarul trimite declarațiile unor comune prin care se obligă să susțină școala⁶⁸. Între timp pretorele își continua acțiunea, convingând comunele Totești și Peștenița să nu mai acorde împrumutul de stat școlii, iar pe cei din Țuștea îi îndemna să-și schimbe religia pentru a scăpa de plata dascălului⁶⁹. Vicarul adresează episcopiei repetate semnale de alarmă dar se pare că demersurile sale și ale episcopului erau lipsite de eficiență. Pentru a da greutate și consistență

⁶¹ Ibidem, 2/1859, f. 98.

⁶² Ibidem, f. 98-99.

⁶³ Ibidem, f. 112-113, 116-117, 114-115.

⁶⁴ Ibidem, f. 113.

⁶⁵ Ibidem, 2/1862, f. 12-14.

⁶⁶ Ibidem, 2/1859, f. 114-115.

⁶⁷ Ibidem, 2/1860, f. 14-15.

⁶⁸ Ibidem, f. 26-27.

⁶⁹ Ibidem, f. 32-33.

demersurilor, se îndreaptă către episcop și comuna Hațegului prin reprezentanții săi, întărind dorința de a susține financiar o școală centrală, subliniind necesitatea accelerării acțiunii.⁷⁰ Vicarul înaintează această declarație, insistând din nou asupra pericolului reprezentat de atitudinea preotului⁷¹.

Episcopia se adresează și cancelariei transilvănene⁷² care a hotărât ca, până la stabilirea deciziei finale, neuniții nu au dreptul să desfășoare activități în această școală. Abia în 14 aprilie 1861 intervine decretul Locotenentei transilvane cu nr. 5649-737 în privința școlii triviale⁷³. Se precizează că până la hotărârea caracterului confesional al școlii situația rămâne neschimbată. După îndepărtarea învățătorului Leluțiu, postul va fi suplinit de o persoană greco-catolică ce va fi propusă de prefectura Orăștiei. Episcopul, în 22 aprilie 1861 nr. 337, îi cere vicarului să facă propuneri în acest sens⁷⁴. Acest răspuns nu este de natură să rezolve situația însă. "Conduc pe de o parte de amorea ce o nutresc în inima mea către cultura morală a tineretului de aici, iar de altă parte mișcat de durere, ce-mi sfâșia sufletul pentru desolată și trista soartă a școlii triviale de aici" vicarul își exprima nemulțumirea față de târâgănarea de care dădeau dovadă autoritățile în privința unei hotărâri definitive⁷⁵. Indignarea sa sporește deoarece învățătorul Leluțiu, aflat în pragul pensiei, intenționează să părăsească școala,⁷⁶ iar ortodocșii vor să pună învățător pe "copilul unui idiot ingnorant, neprevăzut cu însușirile dascăliei"⁷⁷ care, conform circularei episcopului Șaguna, va interzice copiilor greco-catolici să frecventeze școala.

Chestiunea învățătorului se complică deoarece după pensionare P. Leluțiu a declarat că va duce la sfârșit anul școlar⁷⁸ dar s-a îmbolnăvit și a lăsat în locul său pe un ortodox, Comea, care nu este pregătit. În consecință vicarul propune, în 29 aprilie 1861, numirea provizorie a învățătorului din Grădiște Ioan Popescu care poate face față postului⁷⁹. Episcopia solicită însă documentele școlare ale acestuia, pentru a-l putea propune fiind nevoie să fi absolvit preparandia⁸⁰. Se pare că vicarul a trimis repede actele cerute,⁸¹ astfel încât în 14 mai 1861 episcopia solicita guvernului numirea provizorie a lui Ioan Popescu⁸². Acesta cunoștea limbile maghiară și germană, iar ca învățător și-a îndeplinit sarcinile.

În privința înlocuitorului, dregătoria comitatului Hunedoara a hotărât⁸³ că este ilegal ca învățătorul sau judele comunal să desemneze pe succesorul acestuia. Dar nu s-a făcut nimic în această direcție din moment ce în 21 septembrie mitropolitul informa că guvernul a acordat învățătorului Comea salariul ce i se cuvine începând cu luna mai⁸⁴. În 17 martie 1862 preoții vicariatului intervin și ei în cauza școlii triviale⁸⁵ dar în 7 octombrie 1864 situația era neschimbată⁸⁶. Lupta este continuată de vicarul Petru Pop⁸⁷ cu aceleași argumente, deasemenea intervențiile episcopiei la guvern⁸⁸. În condițiile în care în privința școlii triviale din Hațeg nu s-a luat nici o hotărâre definitivă iar guvernul și locotenenta tergiversau decizia, greco-catolicii și-au îndreptat atenția asupra școlii similare din Orlat⁸⁹. În privința școlii din Orlat locotenenta a hotărât trecerea ei sub inspecția romano-catolicilor cu observația că se propune mutarea ei în Orăștie. Atanasie Filip sugerează mutarea în Hațeg și chiar acordarea ei greco-catolicilor care în ținutul Hațegului sunt în număr de 40.000 în timp ce romano-catolicii sunt doar 600. Completează expunerea cu argumentul că Orăștiea este aproape de Alba Iulia unde există instituții catolice de învățământ, în timp ce

⁷⁰ Ibidem, f. 36-37.

⁷¹ Ibidem, f. 38-39.

⁷² Ibidem, 2/1861, f. 7.

⁷³ Ibidem, f. 1-2, 20.

⁷⁴ Ibidem, f. 1-2, 14, 19, 20.

⁷⁵ Ibidem, f. 10-11.

⁷⁶ Ibidem, f. 8-9, 12, 18.

⁷⁷ Ibidem, f. 10-11.

⁷⁸ Ibidem, f. 16-17.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem, 2/1861, f. 15.

⁸¹ Ibidem, f. 27-28.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem, f. 25-26.

⁸⁴ Ibidem, 3/1861, f. 21.

⁸⁵ Ibidem, 3/1862, f. 6-10, 11-12.

⁸⁶ Ibidem, 2/1863, f. 29-31.

⁸⁷ Ibidem, 1/1864, f. 6-7.

⁸⁸ Ibidem, f. 4.

⁸⁹ Ibidem, 2/1863, f. 29-31, 32-33; 2/1865, f. 1-4.

Hațegul este mai departe și nu are un asemenea institut, iar Orăștia nu a fost localitate grănicerească. Se apelează în continuare la conținutul diplomei leopoldine⁹⁰.

Problema era departe de a-și găsi rezolvarea. Mai mult se pare că învățătorul Cornea a rămas în continuare deoarece în august 1864, apropiindu-se începutul anului școlar și numărul elevilor fiind de peste 100, se solicita deschiderea celui de al doilea post de învățător în Hațeg⁹¹. În ședința din 30 august guvernul a aprobat această cerere,⁹² cu un salariu de 113 fl. 40 xr⁹³. Salariul se pare că era de 300 fl., restul sumei fiind completată din fondul școlar al regimentului. Noul învățător Vasile Dumbravă, absolvent al preparandiei din Viena,⁹⁴ și-a luat postul în primire la 23 octombrie⁹⁵.

Anul 1864 a adus cu sine împlinirea dorinței greco-catolicilor deoarece prin decretul guvernial din 30 august 1864 nr. 24552 școala trivială din Hațeg a fost supusă inspecției Ordinariatului greco-catolic⁹⁶. A fost o situație tranzitorie, deoarece decizia guvernului din 30 decembrie 1864 nr. 35170 a dat școala ortodocșilor⁹⁷. În compensație, în aceeași zi s-a hotărât ca școala de la Orlat să se mute la Hațeg pe seama greco-catolicilor⁹⁸.

După confirmarea lui V. Dumbravă școala trivială a rămas din nou cu un învățător și cu 112 elevi, motiv pentru care se solicita din nou al doilea învățător,⁹⁹ iar pentru ca bugetul statului să nu fie împovărat se propune ca salarizarea acestuia să se facă din fondul grăniceresc care fusese destinat scopului școlar după desființarea regimentelor. Din același fond se prevede construirea a celei de a doua săli de clasă și a locuinței pentru învățător. În martie 1865 se revine însă, iar vicarul susține că nu mai este necesar al doilea post de învățător¹⁰⁰. În condițiile în care se pune problema mutării școlii din Orlat la Hațeg, numind un al doilea învățător ar însemna să se lucreze în beneficiul ortodocșilor. Adversitatea este atât de mare încât se recurge la o soluție de compromis și este pus învățător cel mai bun elev din clasa a treia, reușindu-se chiar organizarea examenului pe semestrul întâi, în 11 martie 1865¹⁰¹.

În privința școlii din Orlat se arată că fondul ei este de trei ori mai mare decât a școlii din Hațeg deoarece se plăteau trei învățători¹⁰². Învățătorul principal primea 400 fl., cel secundar 300 fl. iar suplinitorul 200 fl., în timp ce la Hațeg se puteau plăti doi învățători cu câte 300 fl. Fondul pentru rechizite era de 30 fl. la Orlat iar la Hațeg doar de 15 fl. În aceste condiții ne putem întreba dacă greco-catolicii s-au resemnat cu pierderea școlii din Hațeg. Oricum, anul 1865 nu aduce definitivarea problemei mutării școlii din Orlat, iar greco-catolicii urmează tot școala erarială din Hațeg ceea ce demonstrează netemeinicia temerii că ortodocșii îi vor exclude din școală. Examenul de sfârșit de an s-a desfășurat în 29 iulie cu 113 elevi din care 58 greco-catolici, 47 ortodocși și 8 romano-catolici¹⁰³. Obiectele din care elevii au dat examen au fost: Catehism, Istoria biblică, scriere și citire în limba română și germană, pronunție și tradus, Istorie, Geografie, Istoria naturală. S-a mai acordat atenție inteligenței, moralității și frecvenței. În anii următori se va mai reveni asupra acestei școli. Se poate spune că din această dispută ambele confesiuni au avut de câștigat, fiecare primind spre îngrijire câte o școală.

Școlile vicariatului între 1860-1866. După 1860 învățământul românesc din această zonă cunoaște o nouă evoluție. La aceasta a contribuit și patenta imperială din 20 octombrie 1860 prin care se anunța încetarea sistemului absolutist și inaugurarea unui regim constituțional de guvernare. Noile reglementări în domeniu și libertatea acordată de regim naționalităților pe tărâm școlar, și-au găsit finalitatea pe teren. Rămâne de stabilit în ce măsură românii au știut să profite de noul curs al politicii, dacă numărul școlilor, al învățătorilor și elevilor a crescut.

În mediul românesc, liberalizarea vieții politice din Transilvania, cu consecințe și asupra culturii, s-a resimțit mai întâi în domeniul școlar. Problema școlii începe să se pună în termeni noi, dând câștig de

⁹⁰ Ibidem, 1/1864, f. 17, 18-19.

⁹¹ Ibidem, 2/1864, f. 11-12, 13-14.

⁹² Ibidem, f. 19-20, 22-23.

⁹³ Ibidem, f. 27.

⁹⁴ Ibidem, f. 32-35.

⁹⁵ Ibidem, f. 28-29.

⁹⁶ Ibidem, 2/1865, f. 5-6.

⁹⁷ Ibidem, f. 12.

⁹⁸ Ibidem, f. 13-14.

⁹⁹ Ibidem, f. 9-10.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 39-40.

¹⁰¹ Ibidem, f. 44-45.

¹⁰² Ibidem, f. 46-47.

¹⁰³ Ibidem, f. 67-68.

cauză a spiritului național. Această nouă orientare a învățământului românesc se face simțită odată cu deschiderea senatului imperial lărgit, din 1860. Demersul desfășurat în plan local și confesional, sub controlul riguros al statului este înlocuit cu acțiuni mai ample care vizează reunirea resurselor din zone largi românești, punându-se accent și pe colaborarea în plan școlar dintre uniți și ortodocși. Precaritatea situației economice a satelor românești, aflate în imposibilitatea de a susține o școală, avansează, mai mult în plan ideatic, soluția unor școli mixte, în care toate cheltuielile să fie suportate în mod proporțional de către cele două confesiuni românești. Această propunere se înscrie în două registre: al concretului și al potențialului dar, deși opiniile formulate corespundeau spiritului timpului, efectele unor măsuri concrete sunt greu observabile în anii următori, chiar dacă nu poate fi eludată importanța unei asemenea inițiative.

Controlul statului este înlocuit, în această perioadă, de patronajul bisericii asupra școlilor. Biserica încearcă acum să realizeze obiectivul din anii absolutismului, și anume ca școala sătească să devină un monopol al clerului. Înlăturarea acestui control al statului asupra procesului de învățământ nu a avut doar aspecte pozitive. În linii mari școala evoluează ca și în anii precedenți: continuă donațiile de pământ, sume de bani sau materiale de construcții pe seama școlii, se depun eforturi pentru câștigarea unui învățător calificat, etc. Toate aceste eforturi stau sub semnul incertitudinii și al hazardului, deoarece se poate constata un recul al școlii rurale românești¹⁰⁴. Satele încearcă să finalizeze obiectivele fixate în anii precedenți dar an de an regăsim aceeași situație. Ziarele epocii deplâng paragina "caselor de școală", case țărănești ca oricare altele, salariile mici și neregulate primite de învățători, slaba pregătire a acestora, lipsa manualelor, nerespectarea duratei regulamentare a anului școlar. Asistăm la o situație în care satele românești, deși se străduiesc să ridice nivelul școlii, se află în imposibilitatea practică de a respecta întru totul prevederile legilor.

Cel care trage un semnal de alarmă în legătură cu starea școlilor este consilierul gubernial pentru școlile greco-catolice, Ioan Maior care notează că școli bune există în regiunea Năsăudului, în jurul Clujului și câteva sate din sudul Transilvaniei, în timp ce celelalte "abia merită numele de școală".¹⁰⁵ Rapoartele sale prezintă situația gravă în care se află școala românească, determinând intervenția guvernului în problemele școlare. Este și anul în care se reia colaborarea între forurile bisericești și organele statului. Împreună cu consilierul pentru școlile ortodoxe, propune ca statul să impună forurilor bisericești locale obligația de a stărui pentru ridicarea edificiilor școlare acolo unde lipseau, pentru repararea sau asocierea mai multor comune în vederea susținerii unei școli. Pentru atingerea acestor obiective era necesară colaborarea dintre organismele politice locale și biserică. Propun chiar înlocuirea contractelor dintre sat și învățător, care îl lăsau pe acesta la discreția sătenilor, cu Instrumente sau Fasiuni școlare permanente.

În consecință, la 7 mai 1864 guberniul a hotărât ca satele în care existau școli elementare să le susțină cu tărie, iar acolo unde nu existau să se înființeze. La 31 ianuarie 1866 cancelaria aulică de la Viena a emis un circular către forurile administrative și bisericești prin care șefii unităților administrative trebuiau să colaboreze cu forurile bisericești pentru a se obține în fiecare localitate un teren pe care să se construiască școala. Se preconizează din nou posibilitatea asocierii mai multor comunități mici, precum și constituirea prin acte de donație a unui lot pomicol și stabilirea unui salariu fix pentru dascăl. Efectele acestei intervenții s-au făcut simțite în valul de circulare episcopicești ce au urmat între 1866-1867.

În prima parte, mutările politice ale anului 1860 au împietat asupra procesului educativ, școlile fiind lipsite, pe moment, de ajutorul venit din partea statului, pentru a se reglementa apoi situația. Această mică defecțiune este surprinsă și de către vicarul Gavril Pop în adresa din 24 decembrie 1861 nr. 367 către episcop, în care făcea o trecere în revistă a parohiilor vizitate în anul 1861¹⁰⁶. Stagnarea învățământului este asociată pasivității clerului și stării de subordonare a învățătorului față de acesta, fiind condamnat principiul primatului bisericii în problemele școlare. Printre cauze se pot afla și divergențele dintre clericii și mirenii contemporani. Laicii acuzau pasivitatea și ignoranța preoților sătești în calitatea lor de directori ai școlii, sau inerția episcopilor¹⁰⁷. Această situație se regăsește însă la un nivel mai înalt deoarece, la nivelul comunităților sătești, învățătorii continuă să aspire la statutul preoției ca expresie a unei poziții sociale semnificativ mai bună.

¹⁰⁴ S. Retegan, op.cit., p. 21.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 6-7.

¹⁰⁷ K. Hitchins, op.cit, p. 120.

În replică, clericii acuzau situația materială deficitară a satului românesc abia ieșit din iobăgie, rănile provocate de acest regim, firava înzestrare economică a gospodăriei țărănești, lupta țăranului pentru supraviețuire. Se adaugă slaba retribuție a învățătorului și frecvența redusă a copiilor nevoiți să participe la muncile câmpului pentru a-și ajuta familia. Rapoartele și plângerile preoților invocă și atitudinea răuvoitoare a stăpânilor de pământ față de școala românească, desconsiderarea și disprețul cu care sunt priviți preoții români din cauza modului de viață apropiat de al țăranilor.

Tabloul acelei epoci este zugrăvit de către vicarul Gavril Pop care păstrează și duce mai departe moștenirea lui Ștefan Moldovan. Acesta continuă demersurile pentru edificarea de școli, prin numeroase îndemnuri adresate locuitorilor în acest sens, cerându-le să remedieze lipsurile existente. Imaginea rețelei școlare nu e cu mult schimbată: sate în care se ține școală și sate în care nu se ține, comunități ce continuă lucrările începute la școală, cum sunt Bouțarul de sus și Bouțarul de jos, Păucinești,¹⁰⁸ Sălașul de jos,¹⁰⁹ comunități care donează bucate¹¹⁰ sau din banii arenzii de crăsmărit pe trei luni cumpără loc pentru școală, ca în Subcetate. Aceste demersuri conjugate au dus în final la creșterea numărului de școli dar acest progres se revindică de la acțiunea desfășurată de vicarul anterior. În majoritatea satelor însă, școala nu se poate edifica "din cauză că poporenii sunt foarte mizeri"¹¹¹.

În multe localități, protocoalele vizitațiunilor canonice din mai-iulie 1861 și martie-mai 1862 suprimă o realitate negativă. Școala nu s-a ținut, în cele mai multe cazuri, din diverse motive sau s-a terminat înainte de vreme. Motivele variază de la îndărătnicia oamenilor¹¹² până la cauze mai complexe: "din cauză că oamenii n-au voit nici decât a plăti dascălului și a cuprinde casa pentru școală, nefiind edificiu școlar". În Valea Dâljii se întâlnește o situație mai aparte deoarece, deși a început școala, anul școlar 1861-1862 a durat doar patru săptămâni¹¹³. Nu se precizează care sunt cauzele acestei anomalii dar, probabil, că sunt cele general valabile: lipsa fondurilor, a clădirii de școală, a învățătorului sau îndărătnicia și ignoranța oamenilor. Protocoalele nu surprind care era starea școlii din Bucova a cărei construcție începuse în anii anteriori. Se precizează că s-a ținut școală fără a se spune în ce clădire. Uneori comunitățile se află în imposibilitatea de a închiria o casă pentru școală.

În 1861 au fost vizitate 21 de parohii, din care în 6 nu s-a ținut școală, în 6 cursurile s-au terminat după Paști, iar în 3 se lucra la ridicarea școlilor: Bouțarul de sus și Bouțarul de jos, Peșteana. În 1862 au făcut obiectul atenției vicarului 16 parohii dintre care în 3 nu s-a ținut școală deloc, în 5 s-a terminat mai repede, iar în patru dintre ele se lucra la edificiul școlar: cele două Bouțare, Păucinești și Sălașul de jos. Aici lucrul începuse din 1857¹¹⁴.

S-a ținut școală în 1861 tot anul școlar	Nu s-a ținut școală tot anul școlar	S-a ținut școală în 1862 tot anul școlar	Nu s-a ținut școală tot anul școlar
Totești, Hațegel, Peșteana, Zeicani, Cârnești, Subcetate, Râu-Bărbat,	Grădiște, Bucova, Pui, Valea Lupului, Ponor, Livadia de Câmp și Livadia de Coastă, Fărcădinul de Jos, Silvașul Superior, Șerel, Baru Mare și Petros	Subcetate, Fărcădinul de Jos, Totești, Râu de Mori, Galați	Peșteana, Ponor, Silvașul de Jos, Sântămărie Orlea, Grădiște, Cârnești, Valea Dâljii

Concluzia vizitațiunii din 1861 dezvăluie cel mai bine tabloul școlar din vicariat și motivul pentru care comunele nu au școli: sărăcia. Vicarul Gavril Pop îi scria episcopului în 24 decembrie 1861: "...poporul în cele mai multe comune e de tot miser și acum în timpul acesta neroditor nu este în stare fără ajutor de la stat a-și edifica și a-și ține școală pentru învățarea pruncilor"¹¹⁵.

Cu ocazia vizitei din mai 1863 în comuna Sălașul de Sus, vicarul sublinia necesitatea unei școli deoarece această comună are doar 250 de credincioși greco-catolici și 1250 de ortodocși și crea pericolul părăsirii unirii¹¹⁶. După cum se observă, propunerea de colaborare între uniți și ortodocși în domeniul școlar, rămâne de cele mai multe ori în plan ideatic.

¹⁰⁸ În 1862 mai lipseau ușile și ferestrele.

¹⁰⁹ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 1-5, 21-25.

¹¹⁰ În Grădiște, din toamna anului 1861, oamenii se angajează să dea bisericii, în scop școlar, câte două cupe de bucate/familie.

¹¹¹ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 22.

¹¹² la Râu-Alb, Clopotiva, densuș. Răchitova, Lunca Cemii, Merișor, Silvașul de Jos, în 1861-1862.

¹¹³ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 21.

¹¹⁴ Ibidem, 3/1857, f. 22.

¹¹⁵ I. Radu, op.cit., p. 202, 212.

¹¹⁶ Fond Vic. Hațeg, 2/1863, f. 12-13.

Schimbarea atitudinii autorităților și colaborarea cu biserica cu începere din 1864 a avut urmări vizibile. În decurs de un an, 1864/1865, s-au ridicat trei școli. Din 1864 există școala de lemn la Grădiște și Densuș,¹¹⁷ iar în 1865 se ridică o școală în Barul Mare și pentru Barul Mic și Petros¹¹⁸. La Densuș, eforturile de a obține un loc de școală au început în 1861 când preotul local, G. Pop Densușianu, susținut de comună, solicita judeului primar un loc de 300 de stânjeni, pe care fusese cazarma militară¹¹⁹. Acum locul este pustiu și pietros iar comuna plătește bir pentru el dar nu este folosibil. O privire retrospectivă asupra perioadei 1860-1866 dezvăluie existența unor edificii școlare la Bouțarul de sus și Bouțarul de jos, Păcinești, Sălașul de jos, Râu Alb, Grădiște, Paroș Peștera, Râu de Mori, Clopotiva, Densuș dar că s-a ținut școală și în Fărcădinul de sus, Paroșeni, Peștenița, Pui, Ostrov, Totești, Lunca Cernii, Merișor, Uricani, Bucova, Peșteana, Cârnești, Hațegel, Zeicani, Șerel, Valea Lupului, Grădiște, Sântămărie Orlea, Subcetate. Toate aceste școli au funcționat cu intermitențe, rațiunile ce au cauzat aceste întreruperi varind de la o comunitate la alta. Uneori aceste nereguli în desfășurarea procesului educativ sunt înregistrate dar există și cazuri în care informațiile despre anumite școli încetează. Cea mai plauzibilă explicație pentru această carență este aceea că ele și-au întrerupt activitatea, pentru a o relua mai târziu. Nu au lipsit actele de donație pe seama școlii. În februarie 1860 familiile Badia și Stoicuția din Râu Alb au donat școlii un pământ situat chiar în centrul comunei¹²⁰. Așa cum s-a văzut, demersurile pentru ridicarea școlii au început în 1861 pentru ca în 1864 Densușul să aibe școală de lemn, mică, iar în 1865 este numit primul învățător în persoana lui Iosif Pop.

Între 1849-1859 și-au început activitatea școlile din 28 de parohii cu filialele lor iar între 1860-1867 se adaugă încă 6 școli. Cele mai multe dintre ele nu au edificiu școlar propriu, ci își desfășoară activitatea în case închiriate și mai rar în casa preotului în această perioadă. Cele care dobândesc edificiu școlar în această perioadă îl datorează eforturilor din etapa anterioară, 1849-1859. Dintre aceste școli unele au cunoscut întreruperi ale activității sau au funcționat doar câțiva ani pentru a se afilia apoi altei școli. În unele comunități nu a existat școală niciodată: Balomir, Breazova, Hațegel, iar multe dintre ele s-au înființat după 1867. Există și comunități în care se ține școală înainte de 1849: Uricani-Hobiceni, Silivașul inferior, Lunca Cernii, Bouțarul de Jos. Asocierile dintre două-trei sau mai multe comune nu sunt definitiv stabilite, de multe ori comunele mai mici oscilând între mai multe comunități, în perioade diferite de timp. De exemplu, între 1851-1859, Coroișteni a fost independent, pentru ca în 1860 să se deschidă școală comună cu Iscroni, iar din 1869 cu Vulcan. O situație similară întâlnim în Coroiști. Școala începe în 1853, în 1860 copiii merg la școala comunală din Vaidei, iar din 1874 la școala grănicerească din Râu-Alb.

Nr. crt.	Localități unde se ține școală și filiile	Anul începerii activității	Observații
1.	Baru Mare cu Baru Mic, Petros	1853	Primul examen s-a desfășurat în 14 aprilie 1853
2.	Bouțarul de Jos	1830	Învățătorii nu au plată regulată
3.	Bouțarul de Sus	1856-1866 1890-1914	Între 1866-1890 s-a asociat la Bouțarul de Jos
4.	Bucova	1855	
5.	Cârnești cu Ohaba Sibișel	1850	
6.	Ciula Mare cu Ciula Mica, Vălioara, Boița	1857	Încercări s-au făcut încă din 1818
7.	Clopotiva	1855	
8.	Coroișteni cu Vulcan, Iscroni, Bărbănenii de Jos	1851	Cu întrerupere între 1860-1868
9.	Coroiști	1853	Din 1860 se asociază la școala comunală din filia Vaidei
10.	Densuș cu Hațegel	1865	
11.	Fărcădinul de Sus cu Fărcădinul de Jos, Craguiș, Găuricea	1856	
12.	Galați cu Hobița Grădiștei	1857	Din 1860 se afiliază la Pui
13.	Livadia de Câmp și de Coasta	1852	Cu întrerupere în 1861
14.	Lunca Cernii	1845	

¹¹⁷ Ibidem, 2/1865, f. 6-7.

¹¹⁸ Ibidem, f. 92-94.

¹¹⁹ Ibidem, 2/1861, f. 21-22.

¹²⁰ Ibidem, 2/1860, f. 19-20.

15.	Merșor cu Crivadia sat	1857	
16.	Paroșeni cu Lupeni	1860	
17.	Ostrovel Gureni	1856-1858	Apoi la Râu de Mori
18.	Ostrov cu Ostrovu Mic	1856	
19.	Paroș-Peștera cu Mațești	1858	
20.	Peșteana cu Breazova	1861	
21.	Păucinești	1852	
22.	Peștenița	1860-1868	Apoi la Peșteana
23.	Galăț	1860	Până în 1860 copii mergeau la Pui
24.	Răchitova	1857	
25.	Pui	1860	Incerări neregulate încă din 1852
26.	Râu-Alb	1853	
27.	Râu-Bărbat cu Hobița, Vaidei, Valea Lupului	1858	În 1861 s-a transformat în școală maghiară
28.	Râu de Mori cu Suseni	1853	
29.	Sălașul de Jos	1858	
30.	Sântămărie Orlea	1852	
31.	Șerel	1856	
32.	Silivașul inferior	1830	La 1848 este pomenit un învățător Ianăș Costa cu 14 ani vechime; în 1862 nu s-a ținut școală
33.	Ștei	1857	
33.	Subcetate cu Balomir	1852	
34.	Tuștea	1858	
35.	Uricani-Hobiceni	1846	
36.	Mațiești	1858	
37.	Zeicani	1857	

Nu au lipsit demersurile și măsurile menite să confere funcționalitate sistemului, dar realitățile economice și sociale au fost cele care au validat sau invalidat aceste soluții.

De actualitate a fost problema manualelor și a conținutului învățământului. Peste tot, nu doar în vicariatul Hațegului se simțea nevoia de școli noi, dotate cu manualele necesare. Această nevoie este exprimată de viitorul mitropolit Al. S. Șuluțiu, în 9 februarie 1850, din Șimleul Silvaniei:¹²¹ "Noi cu toții avem lipsă să avem una înțelegere și să ținem cât va fi cu putință în toate și pe tot locul, oareșcare uniformitate în școalele noastre naționale. De aceea provoc toate capetele luminate ale națiunii, ca mai înainte de toate o neâncetată grijă să poarte, cum să ridice școalele sătești că de cele mai înalte doară nu ne mai putem îndoi. Cum și ce fel de cărți, afară de catehisme să se dea pe mâna pruncilor și a fetițelor romane? Piedica învățătorei la noi – după a mea experiență – cea mai mare e, că n-avem cărți, nici de unde cumpăra".

Nevoia de manuale era cu atât mai stringentă cu cât o schimbare în bine nu era posibilă decât printr-o ridicare culturală a maselor țărănești. Învățătura și cartea erau chemate să contribuie la luminarea maselor. Aceste manuale trebuiau concepute în așa fel încât să corespundă firii poporului român. Ioan Micu Moldovan, unul din cei care s-a ocupat de editarea manualelor, susținea această idee, respingând orice imitație care putea fi dăunătoare căci nu corespundea realităților românești¹²². Dezvoltarea învățământului prin sporirea editării de cărți didactice creează un climat propice răspândirii culturii în pături sociale mai largi și pregătirii de noi specialiști.

Caracteristica principală a învățământului din Transilvania era conținutul religios, iar scopul acestui învățământ era pregătirea viitorilor preoți. Învățământul se făcea pe cărți bisericești și de multe ori nu depășea simpla citire și aritmetica, citirea catehismului și cântări bisericești. La acestea se mai adaugă uneori învățarea câtorva deprinderi practice. În general informațiile despre manuale lipsesc, existând date despre anumite cărți bisericești folosite în școală. Cele mai numeroase date se referă la preparandia din Hațeg. Lipsa manualelor a constituit o piedică în derularea normală a cursurilor. Dificultățile provocate de

¹²¹ Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919: Documente (8 august 1849-31 decembrie 1855), Cluj, 1996, vol. I, p. 318-319.

¹²² Ioana Botezan, Documente inedite privind contribuția lui Ioan Micu Moldovan la elaborarea, editarea și răspândirea manualelor școlare pentru învățământul românesc din Transilvania în perioada 1860-1914 în "Sargetia", X, 1973, p. 252;

lipsa abecedarelor sunt sesizate și de către T. Cipariu în scrisoarea din 6 iulie 1852 adresată lui Șuluțiu¹²³. Această deficiență este evidențiată și de către vicarul Ștefan Moldovan în 27 decembrie 1853 când îi scria lui T. Cipariu că ar dori ca începerea cursurilor la preparandie să fie fixată pe data de 7 ianuarie 1854 dar că o mare piedică o reprezintă lipsa abecedarelor. În consecință, îi cere să-i trimită 50 de exemplare din abecedarul tipărit la Blaj, cu credit pe o lună¹²⁴. În cazul în care nu se mai găsesc abecedare de Blaj, atunci poate să-i trimită și cele de la Viena pentru a putea începe cursurile. Mai solicită și 50 de exemplare din Gramatica românească, urmând ca banii să-i trimită pe măsură ce îi va aduna de la elevi, deoarece nici aceștia nu puteau plăti pe loc. Lipsa fondurilor necesare achitării manualelor și asigurării retribuțiilor învățătorilor reprezenta o altă problemă ce împiedica asupra desfășurării normale a cursurilor.

În răstimpul în care a funcționat preparandia, Șt. Moldovan i s-a adresat mereu lui T. Cipariu, solicitându-i manuale. Acestuia, în calitate de director administrativ al tipografiei diecezeane din Blaj, i-a revenit misiunea de a aproviziona cu manuale școlile greco-catolice. Corespondența acestuia cu intelectualii hunedoreni vădește preocupările acestora de a asigura funcționarea normală a școlilor prin înzestrarea cu manuale. Această grijă a marcat și activitatea lui Șt. Moldovan. Astfel, în 25 aprilie 1854 reînnoiește cererea pentru 50 de exemplare din abecedar, solicitând și 50 de exemplare din Istoria naturală¹²⁵. Distanța dintre cele două scrisori se explică prin faptul că banii reprezentau o problemă pentru Șt. Moldovan, acesta nereușind să strângă suma necesară, dar și pentru T. Cipariu deoarece încă nu trimisese cărțile solicitate anterior.

Începerea cursurilor prilejuiește, la 9 noiembrie 1854, o nouă cerere. De data aceasta este vorba de 30 de abecedare, 50 de gramatici, 50 de Istorii naturale și 50 exemplare din Istoria biblică.¹²⁶ Nu se precizează însă dacă este vorba de o cerere nouă sau de o reînnoire a celei mai vechi. Presupunând că cererea mai veche fusese onorată de către T. Cipariu, putem vorbi de un număr total de 80 de abecedare ceea ce ar însemna că și numărul elevilor este de cel puțin 80. Dar nu se poate preciza care a fost în final numărul elevilor înscriși în primul an. Șt. Moldovan preciza la un moment dat că la 7 noiembrie 1854 se aflau înscriși 69 de elevi care urmau să susțină examenul de selecție. Cererea sa este un strigăt disperat de ajutor pentru a se asigura funcționarea în parametri normali a cursului preparandial, scriind: "Dați-ne cărți, ca să nu petrecem în deșert timpul cel scump".

La 26 noiembrie a confirmat primirea a 30 de Abecedare și 50 de Istorii naturale,¹²⁷ dar notează că nu poate trimite decât 12 fl. 50 xr., restul nefiind strâns de la elevi, precum și 7 fl. pentru un Apostoler¹²⁸. Cu această ocazie mai cere 100 de Abecedare pentru școlile hunedorene și 50 pentru școala din Hațeg. Deoarece guberniul a cerut lista titlurilor după care învață școlarii, roagă să-i fie trimisă lista aprobată de sus, deoarece, ei fiind departe, nu cunosc aceste titluri. În 13 ianuarie 1855 i-a trimis lui T. Cipariu¹²⁹ 12 fl. pentru un Triod, 7 fl. pentru un Apostoler, 5 fl. pentru un Octoih și 2 fl. pentru un Liturgier achiziționate pentru biblioteca sa personală, solicitând încă 10 exemplare din Istoria biblică. Deasemenea, îi cere lui Cipariu să treacă pe carte prețul acesteia pentru a se putea justifica.

Pentru a explica oarecum deseale întârzieri, la 20 mai 1855 nota că prețul unei Gramatici, de 1 fl., este echivalent cu valoarea unei oi sau a unei mierțe de grâu. De aici rezulta imposibilitatea părinților de a achita la timp contravaloarea manualelor. În consecință, banii se adunau greu, dovadă fiind cererile repetate de amânare: de exemplu din cele 50 de Gramatici achită doar 37 restul nefiind vândute. Primirea gramaticilor precum și a celor 50 de exemplare din Istoria naturală partea I a lui S. Mihali și a unui Acatist, o confirmă în 12 aprilie 1855 când mai cere și 20 exemplare din Istoria naturală partea I și a II-a¹³⁰. La 25 mai 1855¹³¹ trimite banii pentru cele 37 de exemplare din Elemente din limba română și 48 de fl. de la Ohaba Ponor pentru un Minei, un Triod și un Penticostar, mulțumind pentru primirea a 50 de gramatici, 50 exemplare din Istoria naturală partea a II-a și un Acatist. La 22 noiembrie 1855 îl informa pe Cipariu că

¹²³ Liviu Botezan, Două documente de la 1852 referitoare la învățământul românesc din Transilvania, în "Studia Universitatis Babes-Bolyai. Historia", an XXIV, 1, 1973, p. 43.

¹²⁴ Ioana Botezan, Documente privind istoria învățământului din Țara Hațegului între anii 1850-1860, în "Sargetia", VIII, 1971, p. 121.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem, p. 122.

¹²⁷ I. Lazăr, Învățământul pedagogic hunedorean între 1849-1883, în "Sargeția", XXV, 1992-1994; p. 632.

¹²⁸ Ioana Botezan, op.cit., p. 122.

¹²⁹ Ibidem, p. 123.

¹³⁰ Ibidem, p. 123-124.

¹³¹ Ibidem, p. 124.

pentru "cărțile ecleziastice, până acum nu s-au adunat numai 10 fl."¹³². Mai expediază cu această ocazie și 8 fl. pentru "Propovedania la morți" a lui P. Maior sau Klein¹³³.

În anul 1856 necesitatea manualelor a sporit deoarece intenționa să reorganizeze cursul. În luna martie îl informează pe Cipariu de această intenție dar arată că îi lipsesc 10 Catehisme și 15 Abecedare. O lună mai târziu confirmă primirea lor dar solicită un număr și mai mare de manuale: 50 de Geografii, 50 Istorii ale Transilvaniei, 100 Istorii naturale, 200 de Abecedare, 30 de Geografii ale lumii prelucrate de S. Mihali după Burger, 100 de Metodici, 30 de Istorii biblice, 30 de exemplare din Adnotările domnului Teodor Aron. S-ar părea că el spera în creșterea numărului de elevi dat fiind numărul mare de manuale solicitat. De asemenea, această cerere releva faptul că se intenționa diversificarea programei studiate la preparandie. Dar T. Cipariu nu a putut să asigure întregul necesar de manuale, motiv pentru care cei doi învățători au trecut la elaborarea de manuale. În 13/25 mai 1857 Beniamin Densușianu îl informa pe Șt. Moldovan despre eforturile lor: "Istoria bisericească și Istoria românilor antici, le-am isprăvit cu compunerea... asemenea Economia pomilor în care lucru m-am mai rugat de Ulpian de mi-a ajutat"¹³⁴.

După ce s-a mutat la Lugoj, Șt. Moldovan i-a rămas dator lui Cipariu. Îi cerea scuze, în 27 iunie 1857, informându-l că a lăsat pe seama lui Ulpianu strângerea banilor. Dar acesta, din cauza neprimirii salariului, a fost nevoit să cheltuiască din ei pentru a supraviețui. Mai târziu nu se mai revine asupra problemei chiar dacă se înregistrează faptul că Ulpianu și-a primit o parte din salariul restant. Mai menționează că, în cazul în care Ulpianu nu va putea plăti, se angajează să achite el datoria dar cerea o păsuire.

Deci la preparandia din Hațeg se foloseau următoarele manuale: Abecedar de la Blaj și Viena, Gramatica românească, Istoria biblică, Istoria naturală după S. Mihali, Catehism, Geografia, Istoria Transilvaniei, Metodica, Geografia lumii de Burger prelucrata de S. Mihali, Adnotările lui Teodor Aron, precum și trei cărți redactate de către Beniamin Densușianu: Istoria bisericească, Istoria românilor antici, Economia pomilor. Pentru majoritatea titlurilor nu se precizează autorul.

Și după plecarea lui Moldovan cererile pentru manuale continuă să se îndrepte spre Blaj. În 9 decembrie 1858, vicarul Gavril Pop se adresează Ordinariatului din Lugoj solicitând 300 de Abecedare, 50 de Istorii biblice și 30 de Catehisme, destinate școlilor populare din vicariat¹³⁵. În 22 decembrie 1858 răspunsul Ordinariatului arată că acesta nu păstrează "cărți scolastice" și i se recomanda să se adreseze Blajului sau să ia legătura cu vreun librar din Sibiu sau din Timișoara¹³⁶. Cererea este mare în comparație cu perioada vicariatului lui Șt. Moldovan, dovadă a creșterii numărului de școli grație eforturilor acestuia.

O problemă de-a lungul întregului secol a fost salarizarea învățătorilor în condițiile în care statul nu asigura nici o parte din sumele necesare. Astfel, comunitatea a trebuit să preia asupra ei o sarcină în plus. Sătenii contribuiau, în funcție de numărul fumurilor sau al copiilor, cu mici sume de bani, anumite cantități de produse, lemne de foc, zile de lucru, după cum se înțelegeau bătrânii satului cu cel ce urma să ocupe funcția. Această situație făcea ca învățătorul să fie la discreția oamenilor. Situația mai prezenta un dezavantaj deoarece nu întotdeauna pregătirea unui învățător prima în fața comunității. De multe ori satele își aleg un învățător pe baza altor criterii: dacă e din sat, are sau nu are locuință, are sau nu o suprafață de pământ proprietate particulară care să-i asigure un venit și, ce e mai important, ce plată pretindea? Înțelegerea dintre bătrânii satului și învățător reprezenta un criteriu de alegere a acestuia. În aceste condiții preferințele se îndreptau spre cineva din sat care cerea puțin și avea locuință proprie și care era aproape întotdeauna cel mai slab pregătit.

Pentru ca învățământul să fie de bună calitate era nevoie de învățători cu pregătire, dar salariile foarte mici nu reprezentau o atracție. În articolul "Școalele noastre în 1841" G. Barițiu scria "învățătorii sunt foarte slab plătiți, cu toată truda celor câțiva directori provinciali de a le ridica salariile la o stare mai cuviincioasă măcar pentru învățătorii mai cernuți"¹³⁷.

Problema salarizării învățătorilor a fost una de mare actualitate, deoarece aceștia erau mereu nevoiți să-și găsească surse de întreținere. Cu această problemă s-a confruntat și preparandia din Hațeg

¹³² I. Lazăr, op.cit., p. 632.

¹³³ Ioana Botezan, op.cit., p. 124-125.

¹³⁴ I. Lazăr, op.cit.

¹³⁵ Fond Vic. Hațeg, 2/1858, f. 21-22.

¹³⁶ Ibidem, f. 20.

¹³⁷ N. Albu, op.cit., p. 14.

încă din primul an de funcționare și se datorează în principal încetinelii cu care sunt adunați banii de la locuitori. Încă din ianuarie 1854 Șt. Moldovan intervine pe lângă autoritățile subcercului Densuș pentru a se strânge suma necesară pentru acoperirea plății dascălului prin execuții silite. Această situație a făcut ca în 27 februarie 1855 B. Densușianu să se plângă lui Șt. Moldovan "că la cea mai puțină prelungire, voi fi silit a recurge la superiorii care m-au ținut aici, ca aceia să mijlocească aceea ce serviciul meu de până acum pot pretinde"¹³⁸.

Despre starea materială grea a celor doi învățători îi scrie și Șt. Moldovan lui T. Cipariu în 27 iunie 1857, iar B. Densușianu nota în memoriile sale că în perioada cât a funcționat ca profesor la Hațeg a fost nevoit uneori să supraviețuiască cu "stipendiul meu, ce-mi crușasem de la conducerea cadastrală". Această situație a durat "până ce mi s-a adunat salariul după repartitia făcută pe poporul Văii Hațegului". În 27 martie/7 aprilie 1857 B. Densușianu se plângea episcopului¹³⁹ că nu și-a primit salariul nici pentru anul școlar trecut, motiv pentru care este nevoit să solicite una din stațiunile parohiale vacante scoase la concurs prin circularul episcopal din 19 februarie 1857 nr. 173. Arată că nu face acest lucru "din ura lui (serviciului) care mi-a fost plăcerea vieții, dar din ura jurstărilor nepărtinitoare..." dacă nu va primi una din parohiile vacante atunci măcar să fie numit capelan de castru sau să i se îmbunătățească situația de dascăl în Hațeg. În 13/25 mai 1857 B. Densușianu se adresează lui Șt. Moldovan, exprimându-și îndoiala că își va primi salariul, mai ales din cercul Pui. De data aceasta el acționează mai ferm și în 29 aprilie/11 mai îi scrie vicarului că "de nu mijlocește scoaterea simbriei, părăsind școala voi fi silit după litera contractului cu care m-a legat de profesor, a proceda judecătorește".

În favoarea celor doi învățători intervine și Șt. Moldovan, în 3/15 aprilie 1857, în calitatea sa de canonic¹⁴⁰. El aduce la cunoștința episcopului dorința celor doi învățători de a primi câte o parohie din cauza întârzierilor mari cu care își primesc salariile. Cum acest lucru putea crea pericolul ca școala să rămână fără profesori, cere episcopului să intervină pe lângă dregătoria pretorială din Orăștie, Pui și Hațeg pentru a scoate de la locuitori sumele restante. Solicita și găsirea unei modalități de asigurare a plății învățătorilor pentru ca aceștia să nu se mai simtă în nesiguranță. În acest scop dă și o adeverință în care se arată că B. Densușianu "acum de trei ani întru acesta al său oficiu, cu cea mai mare silință și acurațiune pofțită l-a îndeplinit..."¹⁴¹. În luna august, locotenența transilvană informează că în urma execuțiilor silite s-a scos de la locuitori aproape toată suma în afara de 111 fl. 20 xr. datorată de "astfel de oameni care nu au nimic și numai cu mare silă se pot scoate", date aduse la cunoștința vicarului de către Ordinariat¹⁴².

Precaritatea situației financiare și greutățile vieții îl determină și pe Simion Ulpianu să se adreseze vicarului în 23 noiembrie 1857,¹⁴³ solicitând un ajutor de 50 fl. Acești bani urma să-i folosească pentru a-și achita restanțele la chirie deoarece "grelele cercustări întru atâta s-au făcut de nemaisuferibile", încât a ajuns în situația de a nu-și putea achiziționa haine pentru iarnă. Mai rușinos este faptul că autoritățile locale au trimis asupra lui 5 soldați pentru a-l supraveghea din cauză că nu și-a plătit capitația. El explică din ce cauză a ajuns în această situație arătând că nu și-a primit salariul pe anul școlar trecut. Situația sa este atât de grea încât vicarul intervine în favoarea sa pe lângă episcop¹⁴⁴.

Intervențiile vicarului în sprijinul celor doi învățători sunt explicabile cu atât mai mult cu cât ambii primiseră certificate de purtare "conform legilor morale"¹⁴⁵. În cursul anului 1857 aceste intervenții rămân fără vreun rezultat practic, deoarece "constrânși fiind... cu multe contribuțiuni și subsidiuri", Ordinariatul abia trimite, în decembrie 1857, 5 fl. pentru învățătorul S. Ulpianu¹⁴⁶.

În 20 aprilie 1858¹⁴⁷ Ulpianu își revendica salariul restant, notând că în contract se prevedea un salariu de 300 fl./an; dar pe anul școlar 1856/1857 nu a primit nimic. Prin urmare solicita episcopiei să înainteze cererea sa locotenenței. Abia în 9 februarie 1860 vicarul Gavril Pop primește de la pretura din

¹³⁸ I. Lazăr, *Învățământul pedagogic...*, p. 638.

¹³⁹ Fond Vic. Hațeg, 2/1857, f. 10-11.

¹⁴⁰ Ibidem, f. 12.

¹⁴¹ Ibidem, f. 39.

¹⁴² Ibidem, f. 26, 27.

¹⁴³ Ibidem, 3/1857, f. 25-26.

¹⁴⁴ Ibidem, f. 28-29.

¹⁴⁵ Ibidem f. 7 din 7 iulie semnat de parohul secund al Hațegului Atanasie Filip pentru Benjamin Densușianu; f. 42 din 25 martie 1857 pentru Simion Ulpianu.

¹⁴⁶ Ibidem, 3/1857, f. 27.

¹⁴⁷ Ibidem, 3/1858, f. 39-40.

Pui suma de 305 fl. 75 xr. pentru a se achita restanțele salariale ale celor doi profesori.¹⁴⁸ Vicarul cere însă episcopului să-i provoace pe cei doi profesori să informeze detaliat asupra sumelor ce li se cuveneau și cât din această sumă primiseră deja¹⁴⁹. În 21 martie 1860 episcopia răspunde trimițând contractul lui B. Densușianu pentru a se putea stabili suma pe care este îndreptățit să o primească¹⁵⁰. Cu două zile înainte¹⁵¹ cel în cauză răspunsese provocării episcopicești și informase că prin contract se prevedea un salariu de 300 fl. iar pentru anii doi-trei câte 400 fl., pe care îi primise integral. Pentru al patrulea an i se stabilise un salariu de 300 fl. din care nu primise nimic, solicitând cel puțin 200 fl. deoarece se afla în lipsuri mari. În 5 mai 1860 confirma că mai are de primit 186 fl. 10 xr¹⁵². În 21 noiembrie 1858, prin decretul nr. 16958/2516, guvernul Transilvaniei recunoscuse drepturile celor doi profesori la salariul pentru anul al patrulea, dar în august 1860 încă nu primiseră decât jumătate, pretura Hațeg fiind încă datoare¹⁵³.

Salariile învățătorilor variau ca valoare dar nu depășeau cu mult pe cele ale unor servitori domnești. Sursele principale din care se asigura plata învățătorilor erau contribuțiile sătenilor. Aceștia dădeau mici sume de bani, produse, lemne de foc sau zile de lucru după numărul fumurilor, al copiilor sau după florinul de dare plătit statului. Modalitatea de plată era stabilită prin înțelegerea dintre învățător și bătrânii satului. Din cauza sărăciei, opțiunile se îndreaptă aproape întotdeauna spre cineva din sat care cerea mai puțin. În aceste condiții pregătirea celui în cauză conta prea puțin. Salariile învățătorilor variau de la 40 fl. până la 100 fl. sau înzestrarea cu pământ deoarece achitarea unei remunerații ieșea din discuție. Există și cazuri când învățătorul, fiind din sat și fără nici o pregătire, solicita doar 24 fl., 4 stânjeni de lemne și 4 ferdele de bucate¹⁵⁴. În vederea constituirii unui fond școlar care să acopere și retribuiția învățătorului, multe sate donează dobânda împrumutului de stat din 1854 sau venitul cârciumăntului celor trei luni de toamnă, mici bucăți de pământ comunal, părți din pădure, cantități de cereale sau lemne pentru foc. Nu rare sunt situațiile în care preotul-învățător nu pretinde nimic pentru munca cu copiii. Tot așa nu lipsesc situațiile în care învățătorul este nevoit să părăsească școala deoarece nu mai este plătit. Problema salarizării învățătorilor a stat în atenția forurilor ecleziastice. Astfel, consfătuirea din 25 august 1852 a preoților din vicariatul Hațegului, prezidată de vicarul Șt. Moldovan, a stabilit obligația satelor de a avea un învățător pentru plata căruia să se dea câte un florin de fiecare copil¹⁵⁵.

Între 1818-1851, la Ciula Mare a fost învățător preotul Petru Stoicovici care primea plată 40 cruceri¹⁵⁶ de la fiecare casă, în timp ce la Livadia de Câmp, preotul Vasile Vladislav, din 1853 învață copiii "fără ore care remunerațiune"¹⁵⁷. În 1855 comunitatea Șerel își exprima dorința de a ridica școală, anunțând în același timp intenția de a-l înzestra cu pământ pe învățător, deoarece bani nu îi poate oferi¹⁵⁸. Se pare că un an mai târziu situația s-a remediat deoarece învățătorul Onisim Bărbuț primea 40 fl./an pentru ca mai târziu salariul să i se stabilească la 100 fl. În aceeași perioadă instrucția copiilor în Cămești era asigurată de către Moise Crăciunescu care primea pentru eforturile sale 40 fl./an.

Salariile diferă de la o comunitate la alta între 1853-1856: în Șerel și Cămești învățătorul primea 40 fl., în Ciula Mare, în 1857, 52 fl., în Subcetate, în 1852 o mierță de cucuruz de la fiecare elev, apoi 60 fl., iar în Merișor, în 1857, 40 cr./fam. și 7 stânjeni de lemne pentru a ajunge în 1865 la 60 fl.. Satele mai mari sau școlile centrale puteau oferi salarii mai mari în timp ce în Pui, în 1862, învățătorul este nevoit să părăsească școala deoarece nu mai este plătit¹⁵⁹. Uneori încapățânarea oamenilor frânează cauza școlară. În Grădiște, până în 1862 nu s-a ținut școală "din cauză că oamenii n-au voit nici decât a plăti dascălului și a cuprinde casă pentru școală...". Abia în 1862 oamenii se angajează să dea pentru școală câte 2 cupe de bucate de fiecare familie¹⁶⁰. Când învățător este preotul, plata este mai mică, arareori în bani și mai des în lemne, bucate sau zile de muncă. În Clopotiva preotul-învățător primește câte o zi de

¹⁴⁸ Ibidem, 2/1860, f. 6-7.

¹⁴⁹ Ibidem, f. 8.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Ibidem, f. 10-11.

¹⁵² Ibidem, f. 22-23.

¹⁵³ Ibidem, f. 30-31.

¹⁵⁴ Ibidem, f. 19-20.

¹⁵⁵ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *Învățământul românesc în date*, Iași, 1979, p. 161.

¹⁵⁶ A.A. Rusu, op. cit., p. 222; I. Radu, op. cit., p. 182.

¹⁵⁷ Fond Vic. Hațeg, 4/1856, f. 2.

¹⁵⁸ A. A. Rusu, op. cit., p. 263-264.

¹⁵⁹ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 1-5.

¹⁶⁰ Ibidem, f. 6.

lucru de la fiecare casă¹⁶¹, în Grădiște preotul cooperator primea 20 cr. de fiecare fum, un stângen de lemne de la 10 case și o zi de lucru de la cei fără casă¹⁶². În Fărcădinul de Sus cantorul primește, în 1856, 30 cr. de la fiecare casă și lemne de foc,¹⁶³ plată ce se va menține până în 1871. Uricani-Hobiceni a început în 1846 cu 30 cr./casă, adică 50-60 fl, iar în 1859 învățătorul primea 70 fl¹⁶⁴. Între 30 -100 fl. primeau învățătorii din Bucova, Densuș, Lunca Cernii, Ștei¹⁶⁵. O situație mai bună întâlnim în Râu de Mori unde, în 1860 la deschiderea școlii, învățătorul avea un salariu de 300 fl. În Densuș, la numirea primului învățător, contractul din 24 noiembrie 1864 între comunitate și învățător stabilea un salariu de 60 fl., locuință, o grădina de 360 și 4 orgii de lemne¹⁶⁶. Contractul dintre comunitatea Sălașului de Sus și Petru Iltu, din 19 octombrie 1863, stabilea ca plată 30 fl. și 1 ferdeu de bucate de fiecare copil,¹⁶⁷ iar Pavel Marila primea de la comuna Totești 40 fl¹⁶⁸.

Învățătorul primar de la școala erarială normală din Hațeg primea în 1864 un salariu de 300 fl. din care 113 fl. erau asigurați de către stat, iar pentru învățătorul secundar se cerea un salariu de 200 fl. achitat din fondul fostului regiment grăniceresc¹⁶⁹. Economia gospodăriei țărănești a influențat numirea învățătorilor și plata acestora. Salariile mici nu reprezentau o atracție față de această meserie și mai trebuie să treacă ani pentru ca această problemă să fie sistematizată. O comunitate săracă nu putea să asigure decât o plată mică. Este cauza pentru care de multe ori plata se dă în natură, variind de la un anumit număr de cupe de bucate de familie, lemne de foc sau zile de muncă la situații ridicole în care învățătorul primește doar lemne de foc și piatră. Adeseori acesta părăsește școala pentru că nu mai poate supraviețui, influențând astfel și procesul educativ care are de suferit.

Școlarizarea și frecvența copiilor a constituit o problemă deoarece mentalitatea țărănească tradițională ignora sau cel puțin minimaliza necesitatea sau utilitatea operei de instruire școlară. Oamenii consideră că ce a fost bun pentru ei va fi și pentru copiii lor. În această perioadă a începuturilor, entuziasmul manifestat față de școală este de multe ori înlocuit de inerție, chiar nepăsare. Donațiile și sacrificiile pe care le fac pentru organizarea și funcționarea unei școli, coexistă cu momente de ezitare, cu situații în care satele doresc să-l mențină pe cantor ca și învățător pentru a nu mai fi nevoiți să suporte și povara întreținerii învățătorului.

Statul a încercat să reglementeze și această problemă. Astfel, ordinul ministerial cu nr. 68151 stabilea structura anului școlar pentru școlile populare din Transilvania, de la 1 octombrie până la 6 august¹⁷⁰. Ordinul va fi însă mereu nesocotit din varii motive. Doi ani mai târziu, un decret al guvernului din 13 mai 1857, stabilea obligativitatea școlii pentru toți copiii de ambele sexe, între 6-12 ani (școala elementară) și 12-15 ani (școala de repetiție), de la sate și orașe, prevăzând pedepse pentru părinții și patronii ce se opuneau¹⁷¹. Cu toate acestea existau mari deficiențe în ceea ce privește frecvența școlară. În legătură cu obligativitatea școlii pentru copiii cu vârste cuprinse între 6-12 ani se pronunța și Ștefan Moldovan în cadrul consfătuirilor pe care le-a avut cu preoții. Structura neomogenă a claselor, în care se aflau copii cu vârste cuprinse între 6-12 ani, va avea repercursiuni asupra procesului instructiv-educativ. Înscrierea elevilor după începerea anului școlar ducea de asemenea la perturbări ale școlarizării și frecvenței. Elevii frecventau fără continuitate, între un semestru și celălalt interpunându-se unul sau mai mulți ani. Listele cu numele elevilor din cataloage se modifică de la un semestru la altul; unele nume dispar pentru a fi înlocuite cu altele, noi. Doar un procent scăzut al copiilor care atingeau vârsta necesară mergeau la școală. Cel mai adesea vinovați erau părinții care preferau ca copiii să muncească la câmp pentru a-și ajuta familia decât să-și piardă timpul cu preocupări care nu le asigurau un viitor. Așa cum am arătat și mai sus, se pleacă de la ideea că ceea ce a fost bun pentru ei va fi și pentru copiii lor. Adesea școlarizarea copiilor între 6-12 ani se rezumă la lunile de iarnă, începând din prima săptămână a postului

¹⁶¹ I. Radu, op. cit., p. 186.

¹⁶² Ibidem, p. 213.

¹⁶³ Ibidem, p. 206.

¹⁶⁴ Ibidem, p. 337.

¹⁶⁵ Ibidem, p. 175, 203, 252, 328.

¹⁶⁶ Fond Vic. Hațeg, 2/1865, f. 97.

¹⁶⁷ Ibidem, 2/1863, f. 14.

¹⁶⁸ Ibidem, 2/1865, f. 90.

¹⁶⁹ Ibidem, 2/1864, f. 11-12, 27.

¹⁷⁰ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, op.cit., p. 167.

¹⁷¹ Dicționar cronologic. Educația, învățământul, gândirea pedagogică în România, București, 1978, p. 112.

mare, după ce se aduna totul de pe câmp și până la sărbătorile Paștelor, când animalele încep să fie scoase din nou la pășunat.

În comitatul Hunedoara, unde cele mai multe așezări erau mici și răspândite, în special în zonele muntoase, conflictele religioase, mai ales cele dintre ortodocși și uniți, au adus serioase prejudicii în dezvoltarea învățământului. Cele mai multe probleme le-a pus școlarizarea copiilor din satele de munte și a satelor mici incapabile să susțină singure o școală. În aceste condiții, singura soluție era ca acești copii să frecventeze școala din cel mai apropiat sat. Această situație a oferit însă o scuză în plus pentru neprezentare, fiind invocată distanța pe care copiii trebuiau să o parcurgă.

Frecvența școlară l-a preocupat și pe Șt. Moldovan care, în cadrul consfătuirii din 25 august 1852, stabilea obligativitatea cursurilor școlare pentru copiii cu vârste cuprinse între 6-12 ani. Durata anului școlar era fixată de la Sfântul Mihai până la Sfântul Gheorghe¹⁷². În 1853 școala proiectată la Vulcan și pentru Paroșeni, Mațeșteni, Crivadia, Coroieșteni, Iscroni și Bărbătenii de Jos ar fi trebuit să fie frecventată de 119 copii, iar cea din Lupeni pentru Mierleasa, Uricani, Hobița, Câmpul lui Neag de 143 de copii¹⁷³. Cauze general valabile au determinat însă o frecvență redusă. Date mai exacte despre frecvența școlară ne oferă abia protocoalele vizitațiilor canonice din 1861 și 1862¹⁷⁴. În 6 din 21 de parohii vizitate nu s-a ținut deloc școală din cauza îndărătniciei locuitorilor sau din cauză că nu au avut unde: Râu-Bărbat¹⁷⁵. La Grădiște, Livadia de Câmp și de Coastă, Ponor, Fărcădinul de Jos și Silivașul de Sus nu s-a făcut școală deloc "din cauză că oamenii n-au voit nici decât a plăti dascălului și a cuprinde casa pentru școală, nefiind edificiu școlar"¹⁷⁶. În 6 cazuri școala s-a încheiat după Paști: Bucova, Pui, Șerel, Valea Lupului, Baru Mare și Petros. Printre cauze: îndărătnicia oamenilor, "neacurațiunea" învățătorului sau faptul că acesta nu a mai fost plătit, părăsind școala. În 1862 din 16 parohii vizitate în 3 nu s-a ținut școală, din aceleași motive, iar în 5 școala s-a terminat mai repede. O situație aparte se întâlnește în Valea Dâljii unde învățătorul nu a fost prezent, iar preotul a informat că școala a ținut 4 săptămâni înainte de Crăciun deoarece după această dată părinții nu și-au mai trimis copiii la școală¹⁷⁷. În restul parohiilor s-a ținut școală și, în prezența vicarului, s-a susținut și examenul. Copiii au răspuns, după vârste, din silabisit și rugăciuni sau din Catehismul Mare sau Mic, Istoria biblică, aritmetică, economie, Istoria Patriei.

În 1861	Fete	Data	Localitate	În 1862	Data	Fete	Localitate
26	8	5 iunie	Totești	20	15 mai	?	Totești
25	4	6 iunie	Hațiegel	8 din 30	20 mai	?	Râu de Mori
40	15	8 iunie	Păucinești	34	30 mart	13	Păucinești
12	-	?	Peșteana	18 din 36	11 mai	?	Grădiște
18	-	15 iunie	Zeicani				
12 din 32	?	?	Cârnești	6 din 20	5 mai	?	Fărcădinul de Jos
4	?	23 iunie	Subcetate	10 din 22	6 apr.	?	Subcetate
29	?	27 iunie	Boușarul de Jos	24 din 30	8 mai	?	Boușarul de Jos
19	6	27 iunie	Boușarul de Sus	15	9 mai	?	Boușarul de Sus
185	33			125		13?	

Se poate observa că numărul lor este în scădere iar cel al fetelor nici nu mai este precizat, probabil din cauză că acestea nu mai frecventau.

În cadrul acestui proces rolul principal este deținut de către învățător. Cine este acest învățător, de unde vine el și care este pregătirea lui? În această perioadă a începuturilor școlare figura învățătorului este aceea a preotului sau cantorului satului. Erau oameni simpli din popor, fără prea multă învățătură.

¹⁷² M. Bordeianu, P. Vladcovschi, op.cit., p. 161.

¹⁷³ Pentru libertate și unitate..., p. 127.

¹⁷⁴ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 1-5, 21-25.

¹⁷⁵ Ibidem, f. 4.

¹⁷⁶ Ibidem, f. 1.

¹⁷⁷ Ibidem, f. 25.

Țineau școală cu copiii din sat mai ales pe timpul iernii, vara fiind destinată muncilor câmpului. Pentru că această cauză să progreseze era nevoie de oameni instruiți, capabili să asigure educația altora. De cele mai multe ori însă, preotul avea nevoie să se lumineze mai întâi pe sine pentru a-i putea lumina apoi pe alții. În atari condiții situația învățământului popular românesc lăsa mult de dorit. În epocă se incriminează mereu pasivitatea sau ignoranța preoților de sat, directorii în drept ai școlilor confesionale. Imaginea preotului era mai apropiată de a țaranului decât de cea a omului de carte, care trăiește învățându-i pe alții, oferind credincioșilor din prinosul cunoștințelor sale, purtându-i pe copii pe cărările cunoașterii. El nu se poate întreține pe el și pe familia sa din această meserie, fiind nevoit să meargă la câmp cot la cot cu credincioșii săi, să are, să sape, să meargă la târguri și la pădure.

Rolul de învățător al preotului este recunoscut și general acceptat, primind și o confirmare oficială cu ocazia soborului de la Șimleu din septembrie 1850. Protopopii și inteligența românească prezentă aici s-a pronunțat pentru înființarea de școli elementare, stabilindu-se ca acolo unde nu sunt învățători cursurile să fie predate de către preoți. Cele mai multe aprecieri pozitive le întrunesc profesorii de la școala preparandială din Hațeg. Absolvent a doi ani la cursul de filosofie la Blaj,¹⁷⁸ Beniamin Densușianu și-a dat mare silință în oficiul său, având o purtare exemplară ce a produs respectul tinerilor elevi. Aceleași rezultate le-a obținut și Simion Ulpianu, ce a absolvit doi ani în liceul din Blaj cu rezultate bune.¹⁷⁹

În vicariatul de Hațeg protocoalele vizitațiunilor canonice din 1855 și 1856 înregistrează, în toate satele în care se ține școală, faptul că acest rol aparține și este exercitat de către preot. Aceștia se dăruiesc școlii, indiferent de școala absolvită, oferind casa proprie și nereclamând nici o plată. În general, puțină știință de carte preoții au deprins-o la mănăstiri. Înainte de această perioadă este pomenit doar învățătorul din Lunca Cemii, Ianăș Zepa, absolvent a șase clase la gimnaziul din Alba Iulia¹⁸⁰.

După ce de pe băncile preparandiei din Hațeg încep să iasă primii învățători, satele hațegane vor beneficia de pregătirea acestora. Astfel, în 1856 au fost numiți ca și învățători, dintre absolvenții acestei școli, Moise Crăciunescu în Cârnești și Onisim Bărbuț în Șerel; în 1857 Ștefan Pop la școala centrală din Ciula Mare (și pentru Ciula Mică, Vălioara, Boița), Petru Dragotă în Merișor, Ioan Dragotă în Răchitova, Ioan Mânja în Subcetate, Petru Burlec în Coroișteni, Petru Redoniu în Lunca Cemii. În 1858 a mai fost numit Nicolae Georgiția în Sălașul de Jos iar în 1859 și-a ocupat postul Ioan Zugravu în Uricani-Hobicieni. Numirile de învățători se înmulțesc. Cu ocazia fiecărei numiri Ordinariatul solicita documentele școlare, precum și atestate de hârmicie și purtare morală bună. Astfel, în 1857 vicarul trimite 16 contracte încheiate între învățători și următoarele comune:¹⁸¹ Bucova, Bărbăteni, Ciula Mare (împreună cu Ciula Mică, Vălioara, Boița), Subcetate și Balomir, Lupeni și Paroșeni, Livadia de Câmp și Livadia de Coastă, Lunca Cernei și Meria, Crivadia și Merișor, Mățești și Paroș Peștera, Ostrovul Mare și Ostrovul Mic, Răchitova, Șerel, Ștei, Pâclișa și Totești, Grădiște. Trei luni mai târziu,¹⁸² de la Ordinariat a venit confirmarea pentru numirea lui Petru Mara în Țuștea, Grațiosu Bereșiu în Ponor, Ioan Pop Țiarina în Păucenești, Dia Albulescu în Bouțarul de Jos, Ioan Hunyadi în Zeicani, cu adaosul ca aceste contracte să fie redactate și în limba germană. În cursul anului 1857 sau la începutul anului 1858 au primit confirmarea și Ioan Popescu în Clopotiva și Dioniu Georgiu în Densuș¹⁸³.

În decembrie 1858 vicarul Gavril Pop¹⁸⁴ a solicitat Ordinariatului noi numiri de învățători, înaintând și contractele acestora cu comunele: Rusalin Albulescu cu Bouțarul de Sus, Lascu Mihuțoni cu Ostrov, Chiril Iovănescu cu Sântămărie și Ioan Mensa (Minjia?) cu Subcetate. Mihuțoni și Mensa fuseseră învățători și în anul precedent și dovediseră purtare bună și zel în învățarea copiilor.

Anul 1860 aduce cu sine noi contracte. În ianuarie vicarul cere episcopiei numirea lui Petru Rădoniu în Vaidei, Valea Dăljii, Ohaba Sibișel, Ioan Popescu cu Lunca Cernei, Matei Dănilă cu Mațiești și Petru Pauloni cu Ștei. Se cerea numirea definitivă pentru primii doi și numirea provizorie pentru următorii. Petru Rădoniu a fost învățător în Lunca Cemii dar cere mutarea din cauza dorinței locuitorilor. Mațiești a avut învățător anul trecut pe Aron Comșa Pop, dar acesta este bolnav și e nevoie de un înlocuitor

¹⁷⁸ Ibidem, 2/1857, f. 4, 7, 9, 39.

¹⁷⁹ Ibidem, f. 40, 42, 43.

¹⁸⁰ A. A. Rusu, op.cit., p. 224; I. Radu, op.cit., p. 67.

¹⁸¹ Fond Vic. Hațeg, 2/1857, f. 50.

¹⁸² Ibidem, f. 58, 59.

¹⁸³ Ibidem, 2/1858, f. 11-12, 13-14. Rămâne de stabilit în ce perioadă și-a desfășurat activitatea și în ce condiții, mai ales că la Densuș școala s-a ridicat doar în 1864, iar în 1865 este menționat primul învățător numit.

¹⁸⁴ Ibidem, f. 15-16.

provizoriu. Ștei a aparținut de Densuș dar comuna solicita învățător propriu, în timp ce Valea Dăljii a rămas fără învățător în urma mutării în Fărcădinul de Sus a lui Nicolae Andreșianu¹⁸⁵. Ordinariatul îi confirma pe Petru Rădoniu și Petru Pauloni, în timp ce ceilalți doi nu au făcut dovada calificativelor cerute¹⁸⁶.

O situație aparte se întâlnește în Râu Alb, comună care a refuzat mai mulți învățători. Contract avuseseră cu Stoicuța Stoicuța, un grănicer, deoarece acesta cerea plată mică¹⁸⁷. Vicarul a verificat însă competența acestuia și a respins contractul deoarece acesta nu avea nici o pregătire. L-a propus pe Petru Rădoniu apoi pe Ioan Dragotă, dar abia a patra propunere a întrunit acordul locuitorilor, în persoana lui Ioan Pop Țarina¹⁸⁸. În 19 octombrie 1863¹⁸⁹ prin contract comuna Sălașul de Sus s-a angajat să întrețină un învățător în persoana lui Petru Itu. Vicarul Petru Pop cere episcopiei întărirea acestui contract deoarece tânărul este preparand, iar în comună e nevoie de un învățător deoarece sunt doar 250 de greco-catolici față de 1250 de neuniți¹⁹⁰. Episcopia, prin ordinul din 2 noiembrie 1863 nr. 1442 cere documentele școlare ale candidatului și solicita vicarului să întreprindă o cercetare mai amănunțită a acestuia pentru a stabili dacă este apt să devină învățător¹⁹¹. Răspunsul vicarului nu se lasă mult așteptat, motiv pentru care zece zile mai târziu episcopia confirma numirea lui Petru Itu¹⁹². Tot în 1863 este numit și Nicolae Georgiția în Sălașul de Jos¹⁹³. Episcopia dovedește un interes crescând pentru pregătirea candidaților la posturile de învățători, solicitând mereu documentele școlare ale acestora. Deasemenea, este preocupată de stabilitatea posturilor de învățători, cerând garanții că învățătorul va funcționa cel puțin cinci ani. Așa se întâmplă în momentul confirmării lui Mihail Pop ca și învățător ordinar în Paroș¹⁹⁴. În același timp se cer informații despre pregătirea acestuia și despre starea școlii din Paroș. În 1865 mai sunt numiți: Ioan Ganea în Clopotiva, Bălan Suci în Sălașul de Jos, Iosif Pop în Densuș, Nicolae Traian în Baru Mare și Pavel Marilă în Totești¹⁹⁵. Cu Iosif Pop comuna Densușului încheiase contract în 24 noiembrie "pentru creșterea și educarea fiilor noștri",¹⁹⁶ aprobat de episcopie în 29 noiembrie 1865 nr. 1807¹⁹⁷.

Nr. crt.	Nume învățător	Localitate școlară	An	Observații
1.	Ianăș Olar	Boușarul de Jos	?	Școala începe încă din 1830 dar învățătorii nu au avut plată regulată
2.	Die Albulescu		1857	
3.	Rusalin Albulescu		1858	
4.	Nicolae Albulescu		?	
5.	Sebastian Raca		?	
6.	Vidu Aglicer		?	
7.	Nicolae Albulescu	Boușarul de Sus	1856	Între 1866-1890 au avut școală comună cu Boușarul de Jos
8.	Rusalin Albulescu		1858	
9.	Gh. Bugariu		1862-1866	
10.	Ioan Albulescu	Bucova	1855	
11.	Rusalin Albulescu		1858	
12.	Ioan Pantea		1861	
13.	Ștefan Barbescu	Câmești	1850	Înterupere 1852-1856
14.	Moise Crăciunescu		1856	Confirmat în 1858
15.	Ștefan Pop	Ciula Mare	1857	Școala a început în 1818 de către preotul Petru Stoicovici, pe timpul vieții sale
16.	George Casian	Clopotiva	1855	Neregulat

¹⁸⁵ Ibidem, 2/1860, f. 2-3.

¹⁸⁶ Ibidem, f. 1.

¹⁸⁷ Ibidem, f. 19-20.

¹⁸⁸ Ibidem.

¹⁸⁹ Ibidem, 2/1863, f. 14.

¹⁹⁰ Ibidem, f. 12-13.

¹⁹¹ Ibidem, f. 18-19.

¹⁹² Ibidem, f. 20-21.

¹⁹³ Ibidem, f. 12.

¹⁹⁴ Ibidem, 2/1864, f. 5.

¹⁹⁵ Ibidem, 2/1865, f. 81-82 – în 29 septembrie 1865, vicarul Petre Pop cere confirmarea pentru I. Ganea din Clopotiva și Bălan Suci din Sălașul de Jos, acordată în 5.10.1865; 2/1865, f. 89- în 18.10.1865 s-a încheiat contract între comuna Totești și Marilă Pavel să le fie învățător; 2/1865, f. 92-94- în 24.11.1865- vicarul îl propune pe Nicolae Traian în Baru Mare; 2/1865 f. 95-96 – în 24.11.1865 îl propune pe Iosif Pop în Densuș.

¹⁹⁶ Ibidem, f. 97.

¹⁹⁷ Ibidem, f. 99.

17.	Antoni Popescu		1856	
18.	Ioan Popescu		1858	
19.	Andrei Bociat		dupa 1859	
20.	Ioan Ganea		1865	
21.	Pavel Oneasă	Coroișteni	1851	În 1860 s-a deschis școală comună cu Vaidei dar s-a ținut neregulat până în 1868
22.	Petru Burlec		1857-1859	
23.	Ucenicu Oneasă	Coroișteni	1853	În 1860 se înființează școala comunală în filia Vaidei
24.	Petru Rădoniu		1860	
25.	Dioniu George	Densuș	1858	
26.	Iosif Pop		1865	E primul învățător numit
27.	Avram Socaci		1866	6.12.1866 nr. 1989
28.	Mihai Roman	Fărcădinul de Sus	1856	
29.	Gh. Marin		1857-1869	Suplinitor
30.	Avram Socaci		1870	
31.	Ștefan Suciu	Galăț	1857	Din 1860 la Pui
32.	Isaia Popa	Grădiște	1855	
33.	Gh. Pop		după 1860	
34.	Ioachim Eliu			
35.	Paul Vladislav	Livadia de Câmp și de Coasta	1852	În 1855 nu se cunoaște numele învățătorului
36.	Vasile Vladislav		1857	
37.	Ianăș Zepa	Unca Cernii	1845-1848	
38.	Ioan Zepa		1848	
39.	Petru Rădoniu		1857	
40.	Ion Popescu		1858	
41.	Iosif Pop		1865	29.11.1865 nr. 1807
42.	Petru Dragotă	Merisor	1857	
43.	Ioan Dan (David?)		1865	22.11.1866 nr. 1935
44.	Partenie Popovici	Ostrovel-Gureni	1856	Din 1858 se afiliază la Râu de Mori
45.	Lascu Mihuleoni		1858	
46.	Ioan Popovici	Ostrovel Mare și Mic	1856	
47.	Lascu Mihuleoni		1857-1864	Confirmat în 1858
48.	Ștefan Bojin		1865-1868	
49.	Ioan Bora	Paroș-Peștera	1858	
50.	Mihail Pop		1864	18 apr. 1864 nr. 506
51.	Tănase Cotoroi	Paroșeni	1860	
52.	Gh. Pop	Peștea	1861	
53.	Aron Comșa Pop	Maiești	?-1859	Bolnav este înlocuit provizoriu
54.	Matei Danilă		1860	
55.	Nicolae Țiarina	Păucinești	1852	
56.	Dimitrie Dărie		?	
57.	Ioan Țiarina		1857	
58.	Ștefan Grațian		?	
59.	Mihai Barbescu	Peștenița	Între	
60.	Iosif Todoni		1860-1868	
61.	A. Popa			
62.	Grațiosu Bereșiu	Ponor	1857	
63.	Ioan Dragola	Răchitova	1857-1876	
64.	Stoicuța Stoicuța	Râu-Alb	?	Grănicer fără carte
65.	Ion Pop Țiarina		1860	
66.	Nicolae Mateșoi		?	Suplinitor
67.	Nicolae Georgița	Sălașul de Jos	1858	Confirmat definitiv în 1863
68.	Bălan Suciu		1865	Confirmat în 5.10.1865
69.	Ioan Lazăr	Sântămărie	1852	
70.	Chiril Iovănescu	Orlea	1858	
71.	Onisim Bărbuț	Șerel	1856	
72.	Ianăș Costa	Silivașul Inferior	1830-1843	
73.	Ștefan Micșia	Ștei	1857	
74.	Petru Paveloni		1858-1861	Confirmat în 1860 dar provizoriu
75.	Nicolae Barbescu		1862	
76.	Gh. Dioniu		1863-1864	
77.	Iosif Pop		1865-1867	
78.	Ioan Cetățianu	Subcetate	1852	
79.	Ioan Minja (Mensa)		1857-1888	

80.	Dumitru Părau	Uricani-Hobiceni	1846-1848	Venit din România Se unește cu Bărbătenii de Sus Se întoarce din armată
81.	Ioan Zugravu		1859-1863	
82.	Gh. Opiș		1863-1868	
83.	Ioan Zugravu		1868-1892	
84.	Nicolae	Valea Dâjii	1857	
85.	Andreșianu Petru Rădoniu		1858	
86.	Petru Mara	Țușlea	1857/58	
87.	Ioan Hunyadi	Zeicani	1857	
88.	Petru Itu	Sălașul de Sus	1863	
89.	Pavel Marilă	Totești	1865	29.11.1865 nr. 1803
90.	Petru Bay	Băiești	?	Suplinitor
91.	Avel Stoicuța	Vaidei	?	Suplinitor
92.	Dan Flore	Uric	1863	30.03.1863 nr. 403

Valoarea unui învățător este dată și de rezultatele obținute de copii la examene. Astfel, protocolul vizitației canonice din 1861 notează că majoritatea copiilor au răspuns cu îndestulare¹⁹⁸. Excepție a făcut învățătorul din Cănești care este "cam debil". Pregătirea învățătorilor este tot mai importantă mai ales că decretul guvernamental din 3 august 1865 prevedea că un învățător trebuie să fie absolvent de gimnaziu sau preparand¹⁹⁹. Astfel, Vasile Dumbravă dă un atestat din care rezulta că Pavel Marilă este absolvent al școlii normale din Hațeg²⁰⁰. Nicolae Traian a absolvit 3 clase normale,²⁰¹ iar Iosif Pop a absolvit trei clase de gimnaziu la Blaj cu rezultate de mijloc²⁰² și școala normală, fiind calificat. Anul 1866 marchează noi preocupări pentru asigurarea unei bune pregătiri a învățătorilor, episcopia aprobând ca viitorii învățători candidați pentru comunele Merișor, Răchitova, Râu de Mori, Râu-Alb să se pregătească din studiile pedagogice²⁰³. Astfel, printre învățătorii cu studii se află:

Nr.crt.	Numele și prenumele	Localitatea	Studii	Anul numirii
1.	Moise Crăciunescu	Cănești	Preparandia Hațeg	1858-1875
2.	Petru Burlec	Coroișteni	Preparandia Hațeg	1857-1859
3.	Petru Rădoniu	Lunca Cemii	Preparandia Hațeg	1857-1865?
4.	Petru Dragotă	Merișor	Preparandia Hațeg	1857/1865
5.	Ioan Dragota	Rachitova	Preparandia Hațeg	1857-1876
6.	Nicolae Georgiția	Sălașul de Jos	Preparandia Hațeg	1858-?
7.	Onisim Bârbuș	Șerel	Preparandia Hațeg	1856-1886
8.	Ioan Manja(Mensa?)	Subcetate	Preparandia Hațeg	1857-1888
9.	Ioan Zugravu	Uricani Hobiceni	Preparandia Hațeg	1859-1863
10.	Petru Itu	Sălașul de Sus	Preparandia Hațeg	1863-?
11.	Ioan Ganea	Clopotiva	Preparandia Hațeg	1865-?
12.	Ștefan Pop	Ciula Mare	Preparandia Hațeg	1857-?
13.	Marilă Pavel	Totești	Școala Normală Hațeg	1865-?
14.	Nicolae Traian	Baru Mare	Școala Normală	1865-?
15.	Iosif Pop	Densuș	Gimnaziul Blaj, Clasele normale	1865-?
16.	Vasile Dumbravă	Hațeg, șc. erarială	Preparandia la Viena	1864-?

În aproape toate comunele vicariatului Hațeg cei care au inițiat cursurile unei școli au fost preoții. De cele mai multe ori instrucția oferită de aceștia era rudimentară, limitându-se la citit și învățarea rugăciunilor și cântărilor bisericești sau la câteva noțiuni elementare de agricultură. Formația intelectuală a

¹⁹⁸ Ibidem, 2/1862, f. 1-5.

¹⁹⁹ Ibidem, 2/1865, f. 88.

²⁰⁰ Ibidem, f. 90.

²⁰¹ Ibidem, f. 92.

²⁰² Ibidem, f. 95-96, 98.

²⁰³ Ibidem, 1/1866, f. 1.

acestora nu le permitea să depășească aceste limite în condițiile în care mulți dintre ei trebuiau să se lumineze mai întâi pe ei pentru a putea apoi răspândi lumina învățării asupra copiilor. Meritul lor consta în faptul că au fost deschizători de drumuri, au pus bazele unui sistem școlar ce se va dezvolta în anii următori sub îndrumarea absolvenților de la Hațeg și Deva. Dimitrie Bolintineanu scria că "Instrucția este un templu și profesorii sunt preoții lui. Acest templu nu este încă terminat și preoții săi sunt încă risipiți împrejurul său"²⁰⁴.

Nr.crl	Nume și prenume	Localitate	Anul
1	Ștefan Traian	Baru Mare	1853-1855
2	Ioan Alibulescu	Bucova	1855-1858
3	Petru Stoicovici	Ciula Mare	1818-?
4	Ștefan Barbescu	Cârnești	1850-1852
5	George Casian	Clopotiva	1855-1856
6	Pavel Oneasă	Coroișteni	1851-1857
7	George Pop Densușianu	Densuș	?
8	Mihai Roman (cantor)	Farcadinul de sus	1856-1857
9	Ștefan Suciu	Galați	1857-1860
10	Isaia Popa (cooperator)	Grădiște	1855-?
11	Paul Vladislav	Livadia de Câmp și de Coastă	1852-?
12	Ioan Popovici	Ostrov	1856-1857
13	Nicolae Tiarina	Păucinești	1852-?
14	Ioan Lazăr	Sântămărie Orlea	1852-?
15	Ioan Cetățianu	Subcetate	1852-1857

Se pune accent și pe purtarea dascălului nu doar pe educația acestuia. În general observațiile asupra comportamentului lor sunt favorabile subliniindu-se purtarea bună, faptul că "a răspuns cu laudă oficiului său" sau că este "silitor întru împlinirea oficiului său"²⁰⁵. Dar există și situații opuse, când dascălul dă dovadă de "neacurațiune", este neglijent sau "debil" în exercitarea funcției²⁰⁶. Aceste abateri de la normă nu corespund statutului conferit de funcție și au făcut obiectul atenției vicarilor cu ocazia vizitelor canonice, fiind uneori sancționate și de către beneficiarii acestor servicii.

Anul 1865 aduce cu sine un eveniment care va releva necesitatea unei pregătiri și perfecționări continue. Între 2-7 iunie 1865 școlile vicariatului și școala normală erarială au fost vizitate de consilierul școlar Petru Maior care a constatat că învățătorii, chiar și cei cu studii preparandiale nu au fost suficient de calificați pentru a răspunde acestei chemări în conformitate cu cerințele vremii și dau dovadă de o slabă pregătire metodică²⁰⁷. Necesitatea competenței profesionale este subliniată și de către S. Bărnuțiu²⁰⁸ și este o condiție indispensabilă pentru a pregăti "oameni onorați", așa cum susțin locuitorii comunei Paroș când solicitau un dascăl²⁰⁹. Rolul învățătorului a fost clar precizat încă din epocă și anume "de a satisface misiunea sublimă a luminării și instituțiunii poporului" care "de atâta timp zace în ignoranță și orbire spirituală"²¹⁰.

O problemă de mare acuitate era aceea a localurilor de școală. În cele mai multe cazuri funcționau în clădiri improvizate, fiind vorba doar de o umilă casă țărănească închiriată. Puține școli erau într-o stare corespunzătoare sau cel puțin mulțumitoare, înfățișarea școlii oglindind sărăcia satelor. La 1813, D. Țichindeal descria starea școlilor astfel: "Dacă vrei să știi în sat, unde e școala, nu întreba pe nimeni, ci du-te, și apoi vei afla o casă, nu departe de biserică, dezgrădită, descoperită, cu fereștile sparte și lipite cu hârtie; să știi că aceea este școala!"²¹¹. Situația reală a școlii trebuie raportată la starea materială și mentală a satelor care au sarcina întreținerii ei. În general avem de-a face cu sate mici, cu o economie deficitară. Pe umerii acestor colectivități nu apasă doar sarcina întreținerii școlii ci și a susținerii

²⁰⁴ Gândirea pedagogică.... P. 298.

²⁰⁵ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 1-5, 21-25.

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ Ibidem, 2/1865, f. 50-51.

²⁰⁸ Maria Basarab, Considerații privind cărțile didactice românești (1785-1892), din patrimoniul hunedorean, în "Sargelia", XVI-XVII, 1982-1983, p. 567.

²⁰⁹ Fond Vic. Hațeg, 2/1855, f. 1.

²¹⁰ Ibidem, 2/1864, f. 11-12.

²¹¹ Ioan Lupaș, Din istoria Transilvaniei, București, 1988, p. 257.

bisericii, iar satele dispun rar de bunuri comune cu care ar putea înzestra școala. Documentele păstrate demonstrează că satele nu pot face prea multe pentru cauza școlară cu atât mai mult cu cât trebuie să întrețină și administrația comunală: jude, notar, jurați. În general condiția materială deficitară a satului românesc rămâne o piedică în calea progresului învățământului în mediul rural. Este explicabil astfel ceea ce îi scria Al. Sterca Șuluțiu lui G. Barițiu: "Noi cu toții avem lipsă să avem una înțelegere și să ținem cit va fi cu puțință în toate și pe tot locul, oareșcare uniformitate în școlile noastre naționale. De aceea provoc toate capetele luminate ale națiunii, ca mai înainte de toate o neîncetată grijă să poarte, cum să ridice școlile satești, că de cele mai înalte doară nu ne putem îndoi"²¹².

Foarte multe școli nu aveau local propriu, ci funcționau în câte o casă de țară, fără dascăl cu pregătire, fără un suport material adecvat. Majoritatea comunităților nu pot edifica o clădire destinată școlii. Imaginea de ansamblu a școlilor vicariatului a fost prezentată în paginile anterioare astfel încât ne vom rezuma la a specifica ce comunități au reușit să ridice școală. Entuziasmul pentru școală îi determină uneori pe oameni să promită ridicarea școlii în decurs de un an pentru ca realitatea să le demonteze acest optimism. Existau comunități în care lucrul durează mai mult decât se estimase inițial sau comunități care au materialul de construcție dar diferite motive împiedică ridicarea școlii.

În 1855 sunt precizate doar două comunități care au local de școlă²¹³. În Paroș-Peștera existau două odăi renovate destinate școlii, iar în Râu-Alb se pare că școala se ridica pe un pământ donat de familia Badia. Între 1855-1856 se pare că s-a ridicat școala și în Râu de Mori. Anul 1856 aduce mai multe inițiative în această direcție²¹⁴. În Bucova, Păucinești, Bouțarul de Sus, Bouțarul de Jos și Coroișteni au îndeplinit toate condițiile necesare și vor începe lucrul în cursul anului. În 1861-1862 lucrările la școlile din cele două Bouțare nu erau finalizate iar cea din Păucinești mai avea nevoie de uși și ferestre²¹⁵. Se pare însă că până în 1864 au fost terminate. La Clopotiva este menționată în 1856 o școală de piatră dar documentele nu ne vorbesc despre ea²¹⁶. În 1857 a început lucrul la școala din Sălașul de Jos²¹⁷ dar în 1861 încă nu era gata²¹⁸. Școala va fi din lemn și foarte mică motiv pentru care destul de repede se va dovedi necorespunzătoare. Tot în 1857 se fac încercări de a ridica școală și în Hațeg dar fără succes²¹⁹. În Sălașul de Sus existau materialele de construcție și se preconiza o școală comună pentru greco-catolici, ortodocși și maghiari, dar în 1863 maghiarii s-au răzgândit iar materialele au fost împărțite în trei și ridicarea școlii amânată²²⁰. În Subcetate, în 1862 abia se reușește cumpărarea unui loc din banii arenzii de cârciumărit²²¹. Între 1864-1865 s-au ridicat trei școli la Densuș și Grădiște²²² și la Baru Mare²²³. La Densuș încercări se făcuseră încă din 1852 dar fără rezultate. Contractul dintre comună și învățător din 24 noiembrie 1865 nota că "acum cu ajutorul lui Dumnezeu s-a terminat zidirea școlii noastre populare²²⁴. Raportat la întreg vicariatul numărul comunelor care au izbutit să edifice un local propriu de școală este foarte mic și explicația principală rezidă în sărăcia locuitorilor. Uneori se poate vorbi însă și de nepăsare, neglijență sau de adversitatea autorităților.

Toate aceste școli s-au întemeiat și susținut cu sacrificii mari, cu atât mai mult cu cât poporul român era lipsit de bunăstare materială, condiție esențială pentru progresul școlar. În clădiri cu totul improprie muncii de dascăl, în căsuțe acoperite cu nuiiele, își desfășurau munca dascălii acelor vremuri. Dar, așa cum spunea și Ioan Lupaș,²²⁵ valoarea unei școli nu este dată de pereții ei, ci de însuflețirea și vrednicia celor ce o slujesc, punând bazele unui început de cultură pentru poporul nostru. Greutățile nu i-au făcut pe oameni să dea înapoi chiar dacă, de multe ori, se lăsau cu greu convinși de utilitatea școlii. În general, ei se angajează cu entuziasm în această muncă. Adeziunea, sprijinul acordat școlii crește pe măsură ce se restrâng celelalte posibilități de exprimare națională. Școala devine expresia sufletului

²¹² Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919..., p. 318-319.

²¹³ Gh. Naghi, op.cit., p. 425-430.

²¹⁴ Fond Vic. Hațeg, 4/1856, f. 1-4.

²¹⁵ Ibidem, 2/1862, f. 21-22.

²¹⁶ I. Radu, op.cit., 186.

²¹⁷ Fond Vic. Hațeg, 3/1857, f. 22.

²¹⁸ Ibidem, 2/1862, f. 25; I. Radu susține că școala e gata din 1860 dar documentele demonstrează contrariul.

²¹⁹ Ibidem, 2/1858, f. 28-29.

²²⁰ Ibidem, 2/1863, f. 18-19.

²²¹ Ibidem, 2/1862, f. 22.

²²² Ibidem, 2/1865, f. 6-7.

²²³ Ibidem, f. 92-94.

²²⁴ Ibidem, f. 95.

²²⁵ Ioan Lupaș, op.cit., p. 257.

național, o marcă de identitate și sprijin pentru cei ce nu găseau înțelegere niciunde. Este și o speranță într-un viitor mai bun. De această realitate, țăranul român devine conștient pe măsură ce atracția pentru școală, pentru o profesie de viitor, își dezvăluie oportunitățile. Această mișcare cuprinde tot mai multe sate, chiar dacă școala este mereu mutată dintr-o casă țărănească în alta, dintr-o casă de lemn și paie în tinda bisericii sau în casa preotului. Impresionează înainte de toate voința de a menține în viață școala, oricât de slab dotată ar fi, pentru a deprinde aici rudimentele educației.

Această mișcare se dezvoltă sub aripa protecție a bisericii care, însă, de multe ori, se limitează la a încuraja acțiunea, oferind un patronaj moral. Este departe de a-și asuma întreținerea materială a școlii în condițiile în care și ea este la fel de săracă. O biserică săracă patronează o școală și mai săracă. Astfel, comunitățile sătenești preiau și această sarcină a cărei greutate se resimte puternic la nivelul gospodăriei țărănești la fel de săracă. Colectivitățile țărănești nu dispun decât arareori de bunuri colective care ar fi putut fi destinate școlii, întrețineau și biserica și școala, dar și administrația comunală: jude, notar, jurați. În aceste condiții satele nu pot face prea multe pentru cauza școlii. Există însă și perioade favorabile. Grijă traiului de zi cu zi nu apasă cu aceeași intensitate asupra tuturor satelor; există ani buni și ani răi, sate bogate și sate sărace, familii sărmene și familii înstărite care fac donații școlii, dar condiția materială deficitară rămâne o realitate incontestabilă pentru toată perioadă²²⁶. Satele fac eforturi deosebite pentru susținerea cauzei școlare, pentru a obține loc și a ridica o clădire, pentru a asigura plata învățătorului.

Acest progres care azi poate apărea ca fiind nesemnificativ are, în ochii celor de atunci, valoarea unui nou început. Învățământul parcurge un proces de modernizare, realizat prin eforturile și sacrificiile națiunii, în beneficiul națiunii. Aceste instituții firave vor deveni peste ani focare de cultivare a sentimentului național, adevărate școli naționale. Așa cum spunea și Al. Papiu Ilarian:²²⁷ "Cultura, cultura va scăpa pe români și cultura numai națională poate fi. Școalele naționale, dar pentru români, cu profesori naționali și limbă națională, de la școalele cele sătenești până la universitate națională română; școale naționale pentru români; nu unite nici neunite... ci școale naționale..."

THE SCHOOLS IN THE GREEK-CATHOLIC DEAN OFFICE OF HAȚEG BETWEEN 1849-1867

Summary

This study presents the efforts of romanian people from Hațeg to build more schools. Characteristic for this period is the lack of financial resources to be used in the proces. Those who have to buil this schools are the people because the church doesn't have the resources to do it. This institution offer a spiritual patronage rather than a financial one. It is important who were the teachers then, if they had the kwoledge for teaching others, what school did they attend to? Due to the efforts of the people at the end of this period we can talk about an encreasing number of schools.

²²⁶ S. Retegan, Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875), Cluj, 1994, p. 9.

²²⁷ Al. P. Ilarian, op. cit., vol. I, p. 172.